

Till konstitutionsutskottet

Konstitutionsutskottet har inom ramen för utskottets arbete med uppföljning och utvärdering låtit utarbeta rapporten *Personvalet 2002* (2003/04:URD6). Rapporten innehåller en uppföljning och utvärdering av personvalet i 2002 års val till riksdagen samt kommun- och landstingsfullmäktige. I enlighet med de diskussioner som förts i utskottet har rapporten inriktats på väljare, partiväsendet och kandidaterna samt konsekvenser av den nuvarande utformningen av personvalssystemet jämfört med andra utformningar.

Till arbetet med rapporten har varit knuten en parlamentarisk referensgrupp i vilken ingått riksdagsledamöterna Nils Fredrik Aurelius (m), Inger Jarl Beck (s), Mats Berglind (s), Mats Einarsson (v), Gustav Fridolin (mp), Liselott Hagberg (fp), Helena Höij (kd), tredje vice talman, och Kerstin Lundgren (c).

Vid referensgruppens möten har från utskottskansliet deltagit kanslichefen Bertil Wennberg och biträdande kanslichefen Ingvar Mattson samt föredraganden Peder Nielsen.

Rapporten har utarbetats inom utskottets kansli. Arbetet har genomförts av Peder Nielsen.

ISSN 1104-6414
ISBN 91-85050-34-2
Riksdagstryckeriet, Stockholm, 2004

Innehållsförteckning

Sammanfattning	5
Inledning	5
Väljarna	5
Partiväsendet	6
Kandidaterna	8
Personvalssystemets utformning	9
1 Inledning	12
1.1 Bakgrund	12
1.2 Uppdraget	13
1.3 Uppdragets genomförande	13
1.4 Rapportens disposition	14
2 Väljarna och personvalet	16
2.1 Väljarnas attityd till personvalssystemet	16
2.2 Hur många personröstar?	17
2.3 Valkrets- och kommunstorlek	20
2.4 Olika kommuntyper	23
2.5 Vilka personröstar?	25
2.6 Skäl att inte personrösta	28
2.7 Sammanfattning – väljarna	29
3 Partiväsendet och personvalet	31
3.1 Olika grad av påverkan	32
3.2 Personröster på olika partier	33
3.3 Valda i olika partier som kommit över personvalsspärren	34
3.4 Personvalda på icke valbar plats i olika partier	37
3.5 Påverkan på olika partier	39
3.6 Sammanfattning – partiväsendet	41
4 Kandidaterna och personvalet	43
4.1 Sociala grupper	43
4.2 Förtroenderoll	50
4.3 Sammanfattning – kandidaterna	56
5 Personvalssystemets utformning	58
5.1 Spårnivåernas storlek	58
5.2 Valkretsarnas storlek och möjligheten att bli personvald	63
5.3 Rätt att kandidera i flera valkretsar och dubbelvalsavveckling	66
5.4 Finansiering av personvalskampanjer	68
Litteratur	69

Sammanfattning

I denna rapport redovisas den uppföljning och utvärdering av personvalet i samband med 2002 års val som konstitutionsutskottet låtit utarbeta inom utskottets kansli.

Inledning

År 2002 var det andra tillfället då svenska folket hade möjlighet att personrösta i valen till riksdag, kommun- och landstingsfullmäktige. Första tillfället var vid 1998 års val. Därutöver har det varit möjligt att personrösta vid 1995 och 1999 års val till Europaparlamentet.

Utgångspunkt i det nuvarande personvalssystemet är att ordningen mellan ett partis kandidater bestäms av storleken på varje kandidats personliga röstetal. För att en kandidats personliga röstetal skall räknas krävs dock att denne kommer över personvalsspärren, vilken är 8 % i riksdagsvalet och 5 % i kommun- och landstingsfullmäktigvalen. Spärrarna innebär självklart en begränsning av väljarnas inflytande över vilka kandidater som väljs in på respektive partis mandat. Tanken med det var att partierna har ett befogat intresse av att kunna påverka kandidaturvalet eftersom de väl känner till de egna kandidaternas förutsättningar för att förverkliga partiets idéer och mål, och det ansågs inte rimligt att den rangordning som partierna gör på sina respektive listor omkullkastats av endast ett fåtal väljare. Det nuvarande valsystemet kan således beskrivas som i första hand ett partival men som ger väljarna möjlighet att inom ramen för det avge en särskild personröst.

Rapporten är uppdelad i fyra delar eller avsnitt. I de tre första avsnitten studeras personvalets betydelse bland och effekter på väljarna, partiväsendet respektive kandidaterna. I det fjärde avsnittet behandlas den särskilda utformningen av det svenska personvalssystemet. Andra, alternativa utformningar av systemet prövas och diskuteras.

Väljarna

Som framgått var motivet för att inrätta personval att ge väljarna bättre möjlighet att påverka vilka personer som skall representera dem. Det förväntades i sin tur bidra till ett stigande intresse hos såväl politiker som allmänheten inför valrörelserna.

Undersökningar visar att väljarnas inställning till personvalssystemet är stabil och positiv. Den dominerande uppfattningen är att personvalsinslaget i det nuvarande valsystemet är lagom. Trots det och trots att antalet personvalskampanjer ökade (se nedan) minskade andelen väljare som personröstade i 2002 års val. I förhållande till 1998 års val minskade personvalsdeltagandet i riksdagsvalet från ca 30 till 26 %, i kommunfullmäktigvalen från ca 35 till

31 % och i landstingsfullmäktigvalen från ca 29 till 25 %. Personvalsdeltagandet varierade stort mellan olika valkretsar och olika kommuner, men den nedåtgående trenden gällde i så gott som hela landet. Förväntningarna om ett högre personvalsdeltagande 2002 än 1998, som bl.a. framfördes av Rådet för utvärdering av 1998 års val, infriades således inte.

Undersökningar visar att det finns ett samband mellan storlek och personvalsdeltagande. Väljare i små valkretsar och i små kommuner personröstar i större utsträckning än väljare i stora valkretsar och stora kommuner. Varför dessa skillnader föreligger kan vi inte med säkerhet uttala oss om, men de visar sig kvarstå vid kontroll för skillnader mellan stad–land (kommunernas tätortsgrad). Det kan dock konstateras att väljarna i små valkretsar/kommuner har större incitament att personrösta eftersom det krävs färre röster per mandat. Vidare kan väljarnas kunskap och kännedom om sina politiker vara större i mindre valkretsar/kommuner. Både dessa faktorer kan påverka personvalsdeltagandet positivt i små valkretsar/kommuner. Vidare kan noteras att det ur personröstningssynpunkt tycks vara positivt att bo i en huvudort i en valkrets; andelen väljare som personröstade i valkretsarnas huvudorter var nämligen högre än förväntat.

Studerat personvalsdeltagandet i riksdagsvalet 2002 i olika grupper i befolkningen framkommer att manliga väljare personröstade i något större utsträckning än kvinnliga väljare. Någon större skillnad mellan olika åldersgrupper förelåg inte. Vidare visade sig utrikes födda väljare personrösta i större utsträckning än svenskfödda väljare – andelen som över huvud taget röstade var dock klart lägre bland de utrikes födda. Studeras förändringarna mellan 1998 och 2002 uppvisar grupperna högutbildade, storstadsbor och småföretagare de största minskningarna. De enda grupper där utvecklingen har gått i positiv riktning är bland de allra äldsta över 70 år och bland utrikes födda, särskilt bland utomeuropeiska invandrare; det statistiska underlaget är dock för litet för att ökningen skall vara statistiskt signifikant.

Det klart dominerande skälet bland väljarna för att inte personrösta är otillräckliga kunskaper om kandidaterna. Skäl som har att göra med okunskap om personvalssystemets utformning eller att personrösten skulle sakna betydelse uppges endast av ett mycket litet fåtal. I sammanhanget kan nämnas att väljarnas kandidat-kännedom har blivit allt lägre under de senaste decennierna, vilket i sin tur skulle kunna förklara varför personvalsdeltagandet minskat. Studier visar att kandidat-kännedomen bland väljarna ökar om kandidaterna uppmärksammas av lokala medier. Vidare har kandidaternas egna personvalskampanjer, t.ex. i form av personliga valbroschyrer eller personliga hemsidor på Internet, visat sig ha betydelse; ju mer aktivt kandidaterna bedriver sina personvalskampanjer, desto fler personröster tenderar de att få.

Partiväsendet

Personvalssystemets utformning är en avvägning mellan väljarnas och partiernas inflytande över vilka kandidater som skall väljas in i de politiska för-

samlingarna. Det ansågs inför reformen inte rimligt att den rangordning som partierna gör på sina respektive listor omkullkastats av endast ett fåtal väljare.

I vad mån partiväsendet och partierna påverkats av personvalet studeras i tre led. För det första, hur stor andel av partiernas väljare personröstar? För det andra, hur många av partiernas förtroendevalda är personvalda? För det tredje, hur många av partiernas förtroendevalda skulle inte blivit invalda utan det nuvarande personvalssystemet. Partier vars väljare personröstar i liten utsträckning, vars förtroendevalda i liten utsträckning är personvalda samt endast i liten utsträckning stod på icke valbar plats på partiets lista har påverkats mindre av personvalet än partier vars väljare personröstar i stor utsträckning, vars förtroendevalda i stor utsträckning är personvalda samt till stor del stod på icke valbar plats.

Vad gäller partiernas väljare hade Centerpartiet störst andel personröstande. Minst andel personröstande bland sina väljare hade Socialdemokraterna och Folkpartiet liberalerna. I det senare fallet kan den låga andelen bero på att partiet fick flera nya väljare under valrörelsen, och eftersom dessa sannolikt inte var lika kunniga om partiets kandidater kan många av dem ha valt att inte personrösta. Jämfört med personvalsdeltagandet i 1998 års val var nedgången också särskilt stor bland Folkpartiets väljare. Andra partiers väljare som personröstade i klart mindre utsträckning 2002 än 1998 var Centerpartiet och Kristdemokraterna. Minst var förändringarna bland Vänsterpartiets och Miljöpartiets väljare.

Vad gäller personvalda kandidater i olika partier kan först konstateras att antalet personvalskampanjer ökade hos samtliga partier i 2002 års val jämfört med 1998 års val. I 112 partidistrikt som studerats över tid förekom vid 1998 års val personvalskampanjer i 61 % av distrikten, en andel som vid 2002 års val hade ökat till 72 %.

Andelen valda kandidater som dessutom klarade personvalsspärren om 8 respektive 5 % var i 2002 års val totalt sett cirka en fjärdedel av riksdagens ledamöter, knappt en femtedel av kommunfullmäktiges ledamöter och drygt en tredjedel av landstingsfullmäktiges ledamöter. Det parti som har störst andel personvalda var Centerpartiet; av de centerpartistiska riksdagsledamöterna klarade över 80 % personvalsspärren. Klart lägst andel personvalda hade Socialdemokraterna. Undersökningen visar att partiernas storlek i valmanskåren samvarierar med andelen personvalda i partierna; ju fler väljare som röstar på ett parti, desto mindre andel av partiets kandidater tenderar att klara personvalsspärren.

Det stora flertalet valda kandidater som klarade personvalsspärren stod på valbar plats på sina partiers listor och skulle således även blivit valda i ett system utan personval; att de blev personvalda kan sägas innebära att den kandidatrangordning som gjorts inom partierna bekräftades av väljarna. Av de kandidater som stod på icke valbar plats i riksdagsvalet klarade 10 personvalsspärren, vilket var två färre än 1998. I valen till kommunfullmäktige var motsvarande antal 161 (av totalt 13 273 valda kandidater) och i valen till landstingsfullmäktige 77 (av totalt 1 656 valda kandidater).

I alla partier gäller att den kandidatrangordning som inför valet gjordes av partiernas nominerande instanser nästan helt överensstämde med de slutligen valda; andelen valda i olika partier som inte stod på valbar plats varierar mellan 0,3 och 4,3 %. De partier vars kandidaturval påverkades relativt sett mest av personvalet var Miljöpartiet de gröna och Kristdemokraterna. Minst påverkades Socialdemokraternas kandidaturval.

Kandidaterna

Hur personvalet 2002 påverkade kandidaterna studeras med avseende på yttre och inre kandidategenskaper. Vad gäller yttre egenskaper är frågan om personvalet försvårade för kvinnor, unga och invandrare att bli valda. De inre kandidategenskaperna har att göra med de valdas representationsstil eller företrädarroll.

Sedan personvalsreformen infördes 1998 har andelen kvinnor i riksdagen ökat något, medan den i stort sett legat still i kommunfullmäktige och landstingsfullmäktige. Andelen personröster på kvinnliga och manliga kandidater är klart lägre på de förra än på de senare både i riksdagsvalet, kommunfullmäktigvalen och landstingsfullmäktigvalen. Satt i relation till andelen kvinnliga och manliga kandidater försvinner dock skillnaden i stort sett; andelen personröster som lagts på kvinnliga kandidater är ungefär densamma som andelen kvinnliga kandidater. I vissa valkretsar och kommuner råder dock stora skillnader mellan hur många personröster som lagts på kvinnor respektive män. En viktig förklaring till att manliga kandidater erhöll fler personröster än kvinnliga är sannolikt att de förra i större utsträckning var toppkandidater; det är sedan tidigare känt att de som står högt upp på listorna samlar fler personröster än övriga kandidater. Kvinnliga toppkandidater visar sig inte heller genomgående ha svårare att bli personvalda än manliga toppkandidater. Jämfört med 1998 års val har kvinnliga kandidater flyttat fram sina positioner i personvalet. Det finns inget som tyder på att personvalet missgynnar kvinnliga kandidater.

Den åldersmässiga sammansättningen har inte ändrats nämnvärt sedan personvalsreformen. Medelåldern bland de personvalda skiljer sig knappt alls från medelåldern bland samtliga valda, vare sig i riksdagen, kommunfullmäktige eller landstingsfullmäktige. Ålder förefaller således inte ha någon större betydelse för vilka som blev personvalda.

Andelen invandrare i riksdagen, kommunfullmäktige och landstingsfullmäktige har utvecklats positivt sedan personvalsreformen. I vilken utsträckning de personvalda har invandrarbakgrund framgår inte av de undersökningar som ligger till grund för rapporten, men det finns inget som tyder på att personer med invandrarbakgrund har missgynnats av personvalet. Snarare indikerar vissa uppgifter att kandidater med invandrarbakgrund klarar sig väl så bra eller t.o.m. bättre i personvalet än andra kandidater.

De valdas representationsstil eller företrädarroll studeras i rapporten som dels individuell aktivitet i riksdagsarbetet i form av antal egenmotioner och

antal frågor för skriftliga svar, dels profilering gentemot det egna partiet i form av närvaro i kammaren och avvikelse från partilinjén. Undersökningen visar att personvalda riksdagsledamöter i genomsnitt är mer aktiva än icke personvalda, dvs. enbart listvalda. Både personvalda som stod på valbar plats och de som inte stod på valbar plats tenderar att skriva fler egenmotioner än de som är enbart listvalda. Sambanden står sig vid kontroll för partitillhörighet, position i partierna och i utskottet, tid i riksdagen, kön och ålder. Till viss del ställer personvalda ledamöter även fler frågor för skriftliga svar än enbart listvalda. Däremot skiljer sig personvalda och listvalda inte åt när det gäller profileringen gentemot det egna partiet. Med hänsyn tagen till andra faktorer som kan tänkas ha betydelse i sammanhanget är de varken oftare frånvarande vid omröstningar i kammaren eller mer benägna att avvika från partilinjén.

Resultaten indikerar således att personvalet kan medföra att ledamöternas individuella aktivitet i riksdagsarbetet ökar, men att det inte går ut över partisammanhållningen. Det bör dock påpekas att undersökningen är begränsad vad gäller både det empiriska underlaget och de studerade variablerna. Det kan diskuteras i vilken utsträckning de studerade variablerna verkligen mäter det som de är avsedda att mäta. Man bör därför vara försiktig med att dra några mer långtgående slutsatser av resultaten.

Personvalssystemets utformning

Personvalsinslag i ett valsystem kan utformas på flera olika sätt. Starkast personvalsinslag föreligger när personröster är det enda kriteriet för vilka som väljs. I takt med att andra faktorer tillmäts betydelse – vanligtvis partiernas kandidatrangordning på listan – försvagas personvalet. När väljarna enbart kan rösta på parti eller ett partis lista är valsystemet ett renodlat partival. Ett specialfall utgörs av val i enmansvalkretsar. Sådana är i strikt mening inga personval eftersom partierna endast nominerar en kandidat per valkrets och följaktligen inte erbjuder väljarna möjlighet att välja mellan flera kandidater. Av jämförande studier som gjorts av valsystem bland världens demokratier framgår att personval i kombination med partilista, slutna partilistor och val i enmanskretsar är ungefär lika vanliga. Något mindre vanliga är blandade system, som t.ex. det tyska. Minst vanliga är personval utan partilistor. I de länder som tillämpar personval i kombination med partilista är det något vanligare med starkt personvalsinslag, dvs. att enbart de personliga röstetalen avgör vilka kandidater som blir valda, än med svagt personvalsinslag, dvs. att personrösternas betydelse begränsas av t.ex. aritmetiska spärrar.

I Sverige har diskuterats flera frågor avseende personvalssystemets utformning. Bland annat har diskussionen gällt väljarnas inflytande kontra partiernas, dvs. spärrnivåernas storlek, valkretsarnas storlek och möjligheten att bli personvald, rätten att kandidera i flera valkretsar och finansiering av personvalskampanjer.

Vad gäller personvalsspärren har från vissa håll hävdats att den borde sänkas för att öka personvalets genomslag. Beräkningar visar att en sänkning från

8 till 5 % skulle ha viss effekt på vilka kandidater som blir valda, men det rör sig inte om några stora förändringar. I 2002 års riksdagsval skulle antalet personvalda som inte stod på valbar plats ha ökat från 10 till 22. Från andra håll har framhållits att i stället för sänkt personvalsspärr bör personvalsets genomslag öka genom ett högre personvalsdeltagande. Beräkningar visar att ett högre personvalsdeltagande skulle öka andelen personvalda i riksdagen något. Inte heller här rör det sig dock om några stora förändringar. Givet att personrösterna i riksdagsvalet hade fördelat sig på samma sätt som i 2002 års riksdagsval skulle vid ett personvalsdeltagande på 50 % antalet personvalda som inte stod på valbar plats ha ökat från 10 till 25.

Vad gäller valkretsarnas storlek indikerar valstatistiken från 2002 års riksdagsval att det var svårare för kandidater att bli personvalda i stora valkretsar än i små. Till bilden kan läggas att samtliga av dem som klarade personvalsspärren i de två största valkretsarna – Stockholms län och Stockholms kommun – var partiledare eller språkrör. Resultaten överensstämmer med de slutsatser som gjordes av Rådet för utvärdering av 1998 års val. Att endast studera hur stor andel av de valda kandidaterna i en valkrets som är personvalda ger dock en missvisande bild eftersom den missgynnar valkretsar med många mandat; oavsett valkretsens storlek är det ovanligt att fler än en kandidat per parti och valkrets kommer över personvalsspärren, vilket helt naturligt medför att andelen personvalda blir mindre i stora partier i stora valkretsar än i små partier i små valkretsar.

Vad gäller s.k. dubbelvalsavveckling skall enligt vallagen en kandidat som blir vald i flera valkretsar tillträda mandatet i den krets där han eller hon har fått flest röster i förhållande till antalet röster för partiet. Om kandidaten inte uppnått personvalsspärren avgör jämförelsetalet vilken valkrets mandat han eller hon skall tillträda. Vid 1998 års riksdagsval förkom 31 fall av dubbelvalsavveckling jämfört med sju fall vid 1994 års val. Till stor del berodde ökningen på att en kandidat för Kristdemokraterna (Alf Svensson) kandiderade och blev personvald i flera valkretsar. Den omfattande dubbelvalsavvecklingen ansågs av flera vara ett problem och förhoppningen var att partierna inför 2002 års val skulle avstå från att lansera kandidater i flera valkretsar, vilket i sin tur skulle minska antalet dubbelvalsavvecklingar. En genomgång visar att antalet dubbelvalsavvecklingar i 2002 års riksdagsval minskade till 18. Förklaringen till det var att inget av riksdagspartierna hade någon rikslista. Fortfarande förekommer dock att enskilda kandidater kandiderar i flera valkretsar fast på olika listor. Totalt blev sex riksdagskandidater valda i två eller flera valkretsar.

Vad gäller finansieringen av personvalskampanjer har frågan nyligen varit föremål för en statlig utredning. Enligt utredningens betänkande (SOU 2004:22), som överlämnades i mars 2004, ökade kostnaderna för personvalskampanjer något mellan 1998 och 2002, men kostnaderna håller sig alltså på en förhållandevis låg nivå. Bland riksdagsledamöter understeg kostnaderna 10 000 kr i omkring 40 % av fallen. Några större skillnader mellan kvinnor och män förelåg inte 2002, men äldre föreföll ha något större resurser än

yngre. I de kommunala valen var kostnaderna i allmänhet lägre än i riksdagsvalet. Indirekt stöd, t.ex. underlag för tal, annonsering och valarbetare, var vanligare än direkt stöd i form av ekonomiska resurser. Vanligaste finansieringsformen var bidrag från den egna partiorganisationen. Därefter följde kandidatens egna medel; de belopp det här rörde sig om var dock som regel förhållandevis blygsamma.

1 Inledning

Riksdagen utses genom fria, hemliga och direkta val. Vid sådant val sker röstning på parti med möjlighet för väljarna att avge särskild personröst (3 kap. 1 § regeringsformen).

1.1 Bakgrund

År 2002 var det andra tillfället då svenska folket hade möjlighet att personrösta i valen till riksdag, kommun- och landstingsfullmäktige. Första tillfället var vid 1998 års val. Dessförinnan hade det svenska valsystemet varit ett mer eller mindre renodlat partival.¹ Vilka kandidater som valdes in på respektive partis mandat i de beslutande församlingarna avgjordes av partiernas inre rangordning. Kandidater som därvid inte placerades på valbar plats på sitt partis lista hade i praktiken mycket små möjligheter att bli valda.

Genom den nya vallagen (1997:157), som trädde i kraft den 1 juli 1997, gavs väljarna större möjlighet att påverka vilka kandidater som skulle väljas in på respektive partis mandat. Utgångspunkten är att ordningen mellan ett partis kandidater bestäms av storleken på varje kandidats personliga röstetal, dvs. på det antal särskilda personröster som avgivits för respektive kandidat. För att avvika från partiets kandidatrangordning krävs i riksdagsvalet dock ett personligt röstetal om minst 8 % av partiets röstetal i valkretsen, i valen till kommunfullmäktige och landstingsfullmäktige krävs 5 %. Spärrarna innebär självklart en begränsning av väljarnas inflytande över vilka kandidater som väljs in på respektive partis mandat. Tanken med det var att partierna har ett befogat intresse av att kunna påverka kandidaturvalet eftersom de väl känner till de egna kandidaternas förutsättningar för att förverkliga partiets idéer och mål, och det ansågs inte rimligt att den rangordning som partierna gör på sina respektive listor omkullkastats av endast ett fåtal väljare (prop. 1996/97:70 s. 121, se även SOU 1993:21 s. 122 f.). Det nuvarande valsystemet kan således beskrivas som i första hand ett partival, men som ger väljarna möjlighet att inom ramen för det avge en särskild personröst (jfr 3 kap. 1 § regeringsformen).

Efter 1998 års val tillkallades ett parlamentariskt sammansatt råd, Rådet för utvärdering av 1998 års val, för att utvärdera personvalsreformen (SOU 1999:136). För att få ett så heltäckande underlag som möjligt anlätade rådet forskare vid de statsvetenskapliga institutionerna vid Stockholms, Göteborgs och Umeå universitet, som i ett flertal rapporter belyste skilda delar av personvalssystemet (SOU 1999:92).

Vad gällde personvalets genomslag anförde rådet att andelen väljare som personröstade – 29,9 % i riksdagsvalet, 35,2 % i kommunfullmäktigvalen och

¹ Enligt Svante O. Johansson och Tommy Möller var väljarnas möjlighet att utöva inflytande över personsammansättningen i riksdagen, kommun- och landstingsfullmäktige extremt liten i det valsystem som rådde före personvalsreformen (1998 s. 39).

29,0 i landstingsfullmäktigvalen – inte avvek dramatiskt från de bedömningar som gjorts under lagstiftningsarbetet, och det fanns mer som tydde på att personröstningen skulle komma att öka i omfattning än avta. Vidare visade enligt rådet resultatet av 1998 års val – som bl.a. innebar att tolv riksdagsledamöter valdes in med frångående av listordningen – att balansen mellan väljarnas och partiernas inflytande fått en i vart fall godtagbar avvägning bortsett från i de största valkretsarna. Förslag som syftar till att öka genomslaget för personvalet i de största valkretsarna borde dock övervägas enligt rådet. Det framhöll att en ökad kunskap om politikerna som personer var något positivt och menade att det fanns mycket som talade för att personvalsreformen framöver skulle kunna bidra till en förbättrad relation mellan väljare och valda. Några positiva effekter av mer allmän omfattning kunde rådet dock inte konstatera efter 1998 års val. Tvärtom fanns vissa tecken som talade i motsatt riktning. Väljarnas kandidatkenntedom var sämre än tidigare och det allmänna valdeltagandet var lägre än på flera decennier. I förhållande till olika grupper av kandidater var personvalssystemet enligt rådet neutralt, dvs. det varken gynnade eller missgynnade kandidater med olika egenskaper, som olika kön eller ålder. Avgörande för om en kandidat blev vald var andra faktorer än valsystemets utformning, främst kandidaternas listplacering (SOU 1999:136 s. 11 f.).

Rådet betonade i betänkandet att attitydförändringar och förändringar av beteendemönster till följd av konstitutionella reformer ibland kan vara svåra att urskilja i ett kortare perspektiv, varför man i vissa frågor fick nöja sig med att försöka skönja i vilken riktning utvecklingen skulle kunna komma att gå (SOU 1999:136 s. 109).

1.2 Uppdraget

I riksdagsutskottens beredning av ärenden ingår uppgiften att följa upp och utvärdera riksdagsbeslut inom respektive utskotts ämnesområde (4 kap. 18 § riksdagsordningen).

Hösten 2002 diskuterade konstitutionsutskottet möjliga områden för utskottets arbete med uppföljning och utvärdering. Utskottet ansåg därvid att bl.a. personröstningen vid 2002 års val var ett lämpligt område. En förstudie med förslag på utvärdering av personvalet diskuterades i utskottet hösten 2003.

1.3 Uppdragets genomförande

Möjligheten att personrösta har nu funnits vid fyra tillfällen, förutom vid 1998 och 2002 års val till riksdag, kommun- och landstingsfullmäktige även vid 1995 och 1999 års val till Europaparlamentet. Väljare och kandidater torde ha skaffat sig ytterligare erfarenhet av personvalet, och det torde ha blivit tydligare vilka eventuella effekter personvalssystemet har i olika avseenden.

I föreliggande rapport redovisas resultatet av det uppföljnings- och utvärderingsarbete avseende 2002 års personval som konstitutionsutskottet låtit genomföra inom utskottets kansli.² Arbetet har gått ut på att upprepa undersökningar som gjordes av Rådet för utvärdering av 1998 års val, men även undersökningar med delvis nya infallsvinklar på personvalet och dess betydelse har genomförts.

Rapporten har författats av fil. dr Peder Nielsen, föredragande vid konstitutionsutskottets kansli. Till arbetet har varit knuten en parlamentarisk referensgrupp i vilken ingått riksdagsledamöterna Nils Fredrik Aurelius (m), Inger Jarl Beck (s), Mats Berglind (s), Mats Einarsson (v), Gustav Fridolin (mp), Liselott Hagberg (fp), Helena Höij (kd) och Kerstin Lundgren (c). Vid referensgruppens möten har från utskottskansliet även deltagit kanslichefen Bertil Wennberg och biträdande kanslichefen Ingvar Mattson.

Rapporten bygger på flera olika empiriska källor och datamaterial. En källa är den officiella valstatistiken, som tillhandahålls av Statistiska centralbyrån (SCB) och Valmyndigheten. På konstitutionsutskottets kanslis uppdrag har Valmyndigheten upprättat statistiska beräkningar kring valet 2002. Delar av Valmyndighetens beräkningar har legat till grund för ytterligare statistisk analys inom konstitutionsutskottets kansli. En annan källa är den valundersökning som sedan 1956 genomförs av Statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet och SCB i samband med allmänna val. Docent Henrik Oscarsson, Statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet, har på konstitutionsutskottets kanslis uppdrag författat och avlämnat en promemoria i vilken delar av 2002 års valundersökning analyseras (Oscarsson 2003). Vidare har data om riksdagsledamöternas individuella aktivitet i riksdagsarbetet analyserats inom konstitutionsutskottets kansli. Den datamängd som ligger till grund för dessa analyser har på utskottskansliets uppdrag tagits fram av riksdagens utredningstjänst.

1.4 Rapportens disposition

På övergripande nivå kan valsysteem sägas påverka tre kategorier av aktörer (Anckar, Karvonen & Isaksson 2001 s. 33): väljare, partier och kandidater. Uppföljningen och utvärderingen inriktas mot dessa aktörskategorier. Frågan är vad personvalet har för betydelse bland och effekter på väljare, partiväsende och kandidater. I avsnittet om väljarna och personvalet studeras väljarnas attityd till personvalet och i vad mån de personröstas alternativt varför de valt att inte personrösta. Olika grupper av väljare studeras liksom personvalets genomslag i olika valkretsar och kommuner. I avsnittet om partiväsendet och personvalet studeras personvalsdeltagandet bland partiernas väljare och hur mycket personvalet har påverkat kandidaturvalet i partierna. I avsnittet om kandidaterna och personvalet studeras hur personvalet påverkat dels olika

² Frågan om valdeltagandet 2002 har utvärderats av statsvetaren Sven Oscarsson på uppdrag av Justitiedepartementet (Oscarsson 2003).

sociala gruppers representation i de politiska församlingarna (yttre egenskaper), dels ledamöternas representationsstil och förtroenderoll (inre egenskaper). I ett avslutande avsnitt behandlas den särskilda utformningen av det svenska personvalssystemet. Andra, alternativa utformningar av systemet prövas och diskuteras.

2 Väljarna och personvalet

Som framgick i det inledande avsnittet var motivet för att inrätta personval att ge väljarna bättre möjlighet att påverka vilka personer som skall representera dem. Det förväntades i sin tur bidra till ett stigande intresse hos såväl politiker som allmänhet inför en valrörelse (bet. 1993/94:KU44 s. 18). Inför reformen fanns bland väljarna ett stort stöd för ett starkare inslag av personval (Johansson 1996 s. 187 f., Petersson m.fl. 1997 s. 114). Stödet var fortsatt högt även efter 1998 års val (Brothén 1999a s. 354).

2.1 Väljarnas attityd till personvalssystemet

I en forskarrapport till Rådet för utvärdering av 1998 års val studerades hur väljarna värderade personvalsreformen (Holmberg 1999 s. 243 f.). Till grund för studien låg 1998 års valundersökning. Andelen som ansåg att reformen var bra var i Valundersökningen 1998 något under hälften (46 %). Det innebär dock inte att majoriteten av väljarna var negativ. I stället tog nästan en tredjedel av dem (31 %) inte klart ställning för eller emot, utan uppgav att personvalsreformen varken var bra eller dålig. Drygt var sjätte väljare (16 %) uppgav att de var negativa till reformen.

I rapporten redovisades även en mer detaljerad analys av inställningen till personvalssystemet (Holmberg 1999 s. 243 f.). Väljarna fick välja mellan fyra olika alternativ som gällde deras inställning till personvalssystemet. Alternativen var att det inte bör finnas personval, att personval bör finnas men personvalsinslaget bör vara mindre än i årets val, att personval bör finnas och personvalsinslaget i årets val är lagom, att personval bör finnas men personvalsinslaget bör öka jämfört med årets val. Hur svaren fördelade sig återges i tabell 2:1. Vanligast var att tycka att personval bör finnas och att den nuvarande utformningen är bra; detta alternativ valdes av 46 % av väljarna, vilket kan sägas var väntat mot bakgrund av väljarnas inställning för och emot personvalsreformen. Förhållandevis få, 17 %, var helt motståndare till personval. Andelen som önskade sig ett system med ökat personvalsinslag var dock ännu lägre (13 %).

Även i Valundersökningen 2002 studerades väljarnas inställning till personvalssystemet. Jämförs väljarnas attityd efter 1998 års val med deras attityd efter 2002 års val kan konstateras att inställningen till personvalssystemet i stort sett är oförändrad (Oscarsson 2003). Som framgår av tabell 2:1 är den klart vanligaste åsikten bland väljarna alltså att personvalsinslaget i personvalet är lagom, och andelen som vill ha mer respektive mindre personvalsinslag är i stort sett oförändrad.

TABELL 2:1 ÅSIKT OM PERSONVAL BLAND VÄLJARNÄ (%)

Är	Inget personvals- inslag	Mindre av personvals- inslag	Lagom med personvals- inslag	Ökat personvals- inslag	Vet ej	Summa
1998	17	12	44	14	13	100
2002	17	13	46	13	11	100

Kommentar: Frågan är: "Allmänt sett, vad är Din åsikt om personval i samband med svenska riksdagsval?".

Källor: SOU 1999:92, Oscarsson 2003

2.2 Hur många personröstar?

När Personvalskommittén i början av 1990-talet utredde frågan om ökat inslag av personval förutspåddes att mellan 30 och 50 % av valmanskåren på sikt skulle utnyttja möjligheten att rösta på person (SOU 1993:21 s. 53). Bedömningen grundade sig på uppgifter om personvalsdeltagandet i Belgien och Danmark. Vid val till kommunfullmäktige förutspåddes personvalsdeltagandet bli högre, på sikt mellan 50 och 70 % (s. 151 f.).

Mot bakgrund av de förväntningar som fanns på personvalssystemet blev 1998 års val en besvikelse för många. Knappt 30 % av dem som gick till valurnorna valde att personrösta på en kandidat i något av de partier som tog plats i riksdagen. Samtidigt uttryckte många väljare att de var positiva till personvalssystemet. Forskarna tolkade de motsägelsefulla resultaten som att väljarna bejakar reformen men är återhållsamma med att faktiskt utnyttja den möjlighet den ger (Holmberg & Möller 1999a s. 379).

I valen till landstingsfullmäktige var personvalsdeltagandet ungefär lika högt som i valet till riksdagen (29 %), medan det var något högre i valen till kommunfullmäktige (35 %). I det senare fallet kunde noteras att personvalsdeltagandet i de kommuner som vid 1994 års val genomförde försök med personval hade ökat, från i genomsnitt 38 % till 43 % (SOU 1999:136 s. 71).

Rådet för utvärdering av 1998 års val menade att antalet väljare som personröstade i riksdagsvalet var i överensstämmelse med förväntningarna. I de kommunala valen var deltagandet däremot lägre än förväntat. Rådet menade dock att det fanns tecken på att väljarnas intresse för personval skulle öka. Bland annat framhöll rådet att andelen väljare som personröstade i något av valen uppgick till 44 % och att andelen väljare som personröstade i försökskommunerna i 1994 års val i genomsnitt hade ökat något i 1998 års val (SOU 1999:136 s. 113).

I tabell 2:2 redovisas personvalsdeltagandet i 2002 års riksdagsval. Av tabellen framgår att 26 % av de väljare som röstade på något parti som erhöU mandat personröstade. Variationen mellan olika valkretsar är stor. Högst var personvalsdeltagandet i Västerbotten, där två av fem väljare personröstade. Även i Gotlands läns valkrets var deltagandet förhållandevis högt (37,5 %). Lägst var personvalsdeltagandet i Skåne läns södra valkrets, där mindre än var femte väljare personröstade. Andelen personröstande var i den valkretsen alltså mindre än hälften av andelen i den valkrets med högst personvalsdelta-

gande (Västerbotten). Andra valkretsar med särskilt lågt personvalsdeltagande var Östergötland, Västmanland och Stockholms län.

TABELL 2:2 ANDEL PERSONRÖSTER I 1998 OCH 2002 ÅRS RIKSDAGSVAL. VALKRETSVIS FÖRDELNING (%)

Valkrets	1998	2002	Förändring
Hela riket	29,9	26,0	-3,9
Stockholms kommun	30,2	22,4	-7,8
Stockholms län	20,6	21,8	+1,2
Uppsala	30,3	24,1	-6,2
Södermanland	31,5	23,1	-8,4
Östergötland	26,2	21,4	-4,8
Jönköping	38,4	33,0	-5,4
Kronoberg	29,8	27,8	-2,0
Kalmar	29,2	29,8	+0,6
Gotland	39,5	37,5	-2,0
Blekinge	27,6	24,1	-3,5
Malmö kommun	28,1	28,2	+0,1
Skåne län v.	33,2	23,3	-9,9
Skåne län s.	25,9	18,5	-7,4
Skåne län n. och ö.	29,9	24,8	-5,1
Halland	32,6	28,0	-4,6
Göteborgs kommun	33,1	29,8	-3,3
Västra Götaland v.	31,0	27,1	-3,9
Västra Götaland n.	29,6	28,1	-1,5
Västra Götaland s.	29,6	25,4	-4,2
Västra Götaland ö.	37,0	31,9	-5,1
Värmland	29,6	26,2	-3,4
Örebro	29,8	26,8	-3,0
Västmanland	25,3	21,7	-3,6
Dalarna	36,9	27,4	-9,5
Gävleborg	31,6	23,9	-7,7
Västernorrland	30,8	22,7	-8,1
Jämtland	38,5	32,3	-6,2
Västerbotten	35,6	39,5	+3,9
Norrbotten	29,9	33,3	+3,4

Källor: SOU 1999:136 s. 68, SCB 2003a s. 266

I Stockholms, Göteborgs och Malmö kommuner, som utgör egna valkretsar, skiljer sig personvalsdeltagandet i riksdagsvalet åt. I Stockholms kommun valde endast ca 22 % av väljarna att personrösta, vilket var under riksgenomsnittet (26 %). I Göteborgs och Malmö kommuner var personvalsdeltagandet högre än riksgenomsnittet, ca 30 respektive 28 %. Det finns med andra ord inget systematiskt mönster av att personvalsdeltagandet i riksdagsvalet är lägre i storstäderna än i landet i övrigt.

Jämfört med 1998 års riksdagsval minskade personvalsdeltagandet med ca 4 procentenheter. Trenden var densamma över i stort sett hela riket. Av de sammanlagt 29 valkretsarna minskade personvalsdeltagandet i 24. Endast i 2 valkretsar, Västerbotten och Norrbotten, kan man tala om någon egentlig uppgång. Nedgången var i vissa valkretsar markant. Störst var den i Skåne län västra, Dalarna, Södermanland och Västernorrland, där nedgångarna var mellan 8 och 10 procentenheter.

I Stockholms, Göteborgs och Malmö kommuner såg utvecklingen olika ut. I de två förstnämnda minskade andelen personröstande i riksdagsvalet med ca 8 respektive 3 procentenheter. I Malmö kommun var personvalsdeltagandet i stort sett oförändrat.

I likhet med 1998 var även 2002 personvalsdeltagandet högre i *kommunfullmäktigvalen* än i riksdagsvalet. I genomsnitt personröstade drygt 31 % av väljarna i kommunfullmäktigvalen, vilket alltså var 5 procentenheter högre än i riksdagsvalet. Variationen mellan kommunerna är mycket stor. I 22 av 290 kommuner understeg andelen personröstande 25 %, medan den i 18 kommuner översteg 50 %. Den enskilda kommun som hade lägst personvalsdeltagande var Stockholm, i vilken endast knappt en femtedel (19,9 %) av väljarna lämnade personröst. Högst var personvalsdeltagandet i Övertorneå kommun, där över två tredjedelar (67,5 %) av väljarna personröstade.

TABELL 2:3 ANDEL PERSONRÖSTER I KOMMUNFULLMÄKTIGVALEN 1994, 1998 OCH 2002. HELA RIKET OCH DE SJU FÖRSÖKSKOMMUNERNA (%)

Valkrets	1994	1998	2002
Hela riket	–	35,2	31,4
Solna	22,8	27,5	28,1
Linköping	23,1	26,6	22,9
Vaggeryd	59,7	55,5	56,1
Helsingborg	24,2	29,7	28,1
Vänersborg	32,9	42,5	34,0
Östersund	28,6	41,8	36,2
Övertorneå	73,2	75,2	67,5
Genomsnitt (7 kommuner)	37,7	42,7	39,0

Källor: SOU 1999:136 s. 71, SCB 2003c s. 296 f.

Jämförs personvalsdeltagandet i Stockholms, Göteborgs och Malmö kommuner framkommer att det endast är i den förstnämnda som andelen personröster i kommunfullmäktigvalen är klart lägre än riksgenomsnittet (19,9 % jämfört med 31,4 %). I Göteborgs och Malmö kommuner är personvalsdeltagandet ungefär lika högt som riksgenomsnittet, dvs. knappt en tredjedel (31,9 respektive 30,0 %).

Jämfört med 1998 års val minskade personvalsdeltagandet i kommunfullmäktigvalen 2002 i genomsnitt från ca 35 till drygt 31 %. Minskningen är alltså ungefär lika stor, ca 4 procentenheter, som i riksdagsvalet (och i landstingsfullmäktigvalen, se nedan). I de sju kommuner som vid 1994 års val genomförde försök med personval var 2002 års val tredje tillfället för väljarna att personrösta i kommunfullmäktigvalet. Som framgår av tabellen minskade andelen personröstande även i dessa kommuner med i genomsnitt ca 4 procentenheter, från nästan 43 till 39 %. Personvalsdeltagandet i försökskommunerna var därmed endast marginellt högre än vid 1994 års val.

I 2002 års *landstingsfullmäktigval* var personvalsdeltagandet i genomsnitt ca 25 % (SCB 2003b s. 277), vilket var en nedgång med knappt 4 procentenheter jämfört med 1998. Minskningen är alltså ungefär lika stor som i riks-

dagsvalet. Andelen personröstande var lägst i Stockholms läns landsting och högst i Jönköpings läns landsting (18,2 respektive 35,2 %).

De förväntningar som Rådet för utvärdering av 1998 års val hade om ökat personvalsdeltagande infriades således inte vid 2002 års val. Utvecklingen var i stället den motsatta; andelen väljare som personröstade minskade generellt sett i såväl riksdagsvalet som kommun- och landstingsfullmäktigvalen – och detta trots att, som redogörs för i avsnitt 3.3, antalet personvalskampanjer var högre 2002 än 1998 (Duit & Möller 2004 s. 276, se även Brothén 2004 s. 248). Det enligt vissa bedömare redan låga personvalsdeltagandet vid 1998 års val blev vid 2002 års val alltså ännu lägre.

2.3 Valkrets- och kommunstorlek

Som framgått uppvisar personvalsdeltagandet stora geografiska skillnader. I riksdagsvalet är skillnaden mellan valkretsen med högst respektive lägst andel personröstande ca 20 procentenheter och i kommunfullmäktigvalen är skillnaden mellan kommunen med högst respektive lägst personvalsdeltagande nästan 50 procentenheter. Frågan är här i vad mån dessa skillnader samvarierar med valkretsarnas eller kommunernas storlek. Rent matematiskt minskar möjligheten för den enskilde väljaren att få genomslag för sin personröst i takt med att valkretsens/kommunens befolkningmässiga storlek ökar; ju större valkrets/kommun, desto fler väljare krävs det för ett personligt mandat (Mouritzen 1997 s. 282). Vidare kan väljarnas kunskap och kännedom om sina politiker vara lägre i stora valkretsar/kommuner än i små valkretsar/kommuner (jfr Johansson, Nilsson & Strömberg 2001 s. 43). Mot denna bakgrund kan personvalsdeltagandet förväntas vara lägre i stora valkretsar/kommuner än i små (Mouritzen 1997 s. 282 f.).

Tabell 2:4 visar det genomsnittliga personvalsdeltagandet i riksdagsvalet i de 29 valkretsarna indelade efter valkretsens storlek. I valkretsar med färre än 150 000 röstberättigade uppgick personvalsdeltagandet i genomsnitt till drygt 29 %. I takt med att valkretsens storlek ökar minskar personvalsdeltagandet. I de största valkretsarna med minst 250 000 invånare uppgick deltagandet till knappt 24 %.

TABELL 2:4 VALKRETSSTORLEK OCH PERSONVALSDELTA-
GANDE I RIKSDAGS-
VALET

Antal röstberättigade	Medelvärde	Standardavvikelse	N
–149 999	29,42	5,49	5
150 000–199 999	28,16	5,70	10
200 000–249 999	25,98	3,69	10
250 000–	23,85	3,99	4

Källa: Valmyndigheten

Mönstret är således att personvalsdeltagandet är lägre i stora valkretsar än i små. Av tabellen framgår även att spridningen inom varje grupp är stor, dvs. andelen väljare som personröstar varierar kraftigt mellan valkretsarna inom

respektive storleksgrupp. Det finns således små valkretsar med förhållandevis lågt personvalsdeltagande och stora valkretsar med förhållandevis högt personvalsdeltagande. Tendensen är dock klar och det negativa sambandet mellan valkretsstorlek och personvalsdeltagande är statistiskt signifikant.³

En invändning mot resultatet skulle kunna vara att det inte är valkretsarnas storlek som är det väsentliga i sammanhanget, fastmera karaktären på de kommuner som ingår valkretsen. En stor valkrets kan bestå av många befolkningsrika kommuner, och ifall personvalsdeltagandet i genomsnitt är lägre bland väljare i stora kommuner än bland väljare i små kommuner blir helt naturligt personvalsdeltagandet i valkretsen också lägre. Vidare, enligt tidigare utvärdering, är personröstning något vanligare på landsbygden än i storstäderna (SOU 1999:136 s. 73). Personvalsdeltagandet kan således förväntas vara högre i valkretsar där invånarna till stor del bor i glesbygd än i valkretsar där invånarna till stor del bor i större städer.

Genom att studera andelen väljare som personröstade i riksdagsvalet i respektive kommun blir det möjligt att kontrollera i vad mån sambandet mellan å ena sidan personröstning och å andra sidan valkretsstorlek beror på kommunstorlek och tätortsgrad (stad–land). En sådan analys ger vid handen att valkretsstorlek har negativt samband med personvalsdeltagande vid kontroll för antal kommuninvånare⁴ och tätortsgrad.⁵ Med andra ord, andelen väljare som personröstar i riksdagsvalet tenderar att vara högre i små valkretsar än i stora även när man konstanthåller för eventuella skillnader mellan stora och små kommuner och mellan stadskommuner och landskommuner.

Vidare kan noteras att det ur personröstningssynpunkt tycks vara gynnsamt för en kommun att vara huvudort i en valkrets.⁶ Andelen väljare i huvudorterna som personröstar är nämligen något högre än förväntat. Vid kontroll för valkretsstorlek, antal kommuninvånare och tätortsgrad är personvalsdeltagandet i genomsnitt drygt 3 procentenheter högre bland väljare i kommuner som är huvudorter i en valkrets än bland väljare i övriga kommuner.⁷ Förklaringen till detta kan ligga i att dessa orter blir något av politiska centrum i respektive valkrets, vilket verkar positivt på väljarnas benägenhet att personrösta (jfr Nielsen 2003 s. 89).

I *kommunfullmäktigvalen* var, som framgår av tabell 2:5, personvalsdeltagandet högst i små kommuner med under 6 000 röstberättigade invånare. I genomsnitt personröstade i dessa ca 44 % av väljarna. I takt med att kommunstorleken ökar minskar andelen personröstande. I kommuner med 60 000 eller fler röstberättigade invånare var andelen väljare som personröstade under 30 %.

³ Signifikant på 95 % säkerhetsnivå (linjär regression).

⁴ Naturliga logaritmen av antal kommuninvånare.

⁵ Signifikant på 99 % säkerhetsnivå (linjär regression).

⁶ Med huvudort avses den kommun i en valkrets som är befolkningsmässigt dominerande. Valkretsar som består av endast en kommun (Stockholm, Göteborg, Malmö och Gotland) ingår ej i analysen.

⁷ Signifikant på 95 % säkerhetsnivå.

TABELL 2:5 KOMMUNSTORLEK OCH PERSONVALSDELTAGANDE I KOMMUN-
FULLMÄKTIGVALEN

Antal röstberättigade	Medelvärde	Standardavvikelse	N
–5 999	43,69	8,81	45
6 000–11 999	38,39	7,11	102
12 000–19 999	33,30	5,97	50
20 000–34 999	32,93	6,75	46
35 000–59 999	31,80	5,93	28
60 000–149 999	27,94	6,64	16
150 000–	27,27	6,45	3

Källa: Valmyndigheten, SCB

Med hänvisning till resonemanget ovan skulle här kunna invändas att skillnader i personvalsdeltagandet inte har att göra med kommunernas storlek, utan snarare med skillnader mellan stad och land.⁸ Forskning har visat att landsbygdsbor och boende i små tätorter personröstar i större utsträckning än stadsbor och storstadsbor (Holmberg 1999 s. 253 f.); denna skillnad har varit klart större i valen till kommunfullmäktige än i riksdagsvalet. I enlighet med det visar sig även i denna studie personvalsdeltagandet vara högre i kommuner med låg tätortsgrad än i kommuner med hög tätortsgrad.⁹

Studeras därför kommunstorlek och andel personröstande i kommunerna vid kontroll för tätortsgrad framkommer att sambandet försvagas något, men det är fortfarande signifikant.¹⁰ Med andra ord, även när hänsyn tas till att personvalsdeltagandet tenderar att vara lägre i kommuner med hög tätortsgrad (stadskommuner) än i kommuner med låg tätortsgrad (landskommuner) är personvalsdeltagandet högre bland väljare i befolkningsmässigt små kommuner än bland väljare i befolkningsmässigt stora kommuner (jfr Mouritzen 1997 s. 282 f.).

I *landstingsfullmäktigvalen* var personvalsdeltagandet i genomsnitt högre bland väljare i de befolkningsmässigt mindre landstingen än bland väljare i de befolkningsmässigt större landstingen. Mönstret är således detsamma som för valkretsar i riksdagsvalet och kommuner i kommunfullmäktigvalen.¹¹ Skillnaden mellan stora och små landsting är dock inte särskilt stor. I landsting med färre än 200 000 röstberättigade invånare var andelen personröstande drygt 28 %, i landsting med mellan 200 000 och 300 000 röstberättigade invånare knappt 28 % och i landsting med fler än 300 000 röstberättigade invånare 23 %.

⁸ I kommunfullmäktigvalen är flera kommuner indelade i två eller flera valkretsar. Enligt vallagen (1997:157) skall en kommun delas in i två eller flera valkretsar om det finns fler än 24 000 röstberättigade eller om antalet ledamöter i fullmäktige är minst 51. Även en kommun med fler än 6 000 invånare får delas in i två eller flera valkretsar. I vad mån valkretsarnas storlek har något samband med personvalsdeltagandet i kommunfullmäktigvalen prövas inte inom ramen för denna studie.

⁹ Signifikant på 99 % säkerhetsnivå (linjär regression).

¹⁰ Signifikant på 99 % säkerhetsnivå (linjär regression).

¹¹ I landstingsfullmäktigvalen är alla landsting indelade i valkretsar, vilket föreskrivs i vallagen (1997:157). I vad mån valkretsarnas storlek i dessa val har något samband med personvalsdeltagandet prövas inte inom ramen för denna studie.

Även här kan studeras om skillnaden mellan stora och små landsting i själva verket beror på skillnader mellan stora och små kommuner och mellan kommuner med hög och låg tätortsgrad, eller om den kan hänföras till skillnader i landstingens befolkningsmässiga storlek. Det visar sig då att landstingsstorlek har negativ effekt på personvalsdeltagande även vid kontroll för kommunstorlek och kommunernas tätortsgrad; andelen som personröstar i landstingsfullmäktigvalen tenderar att vara lägre bland invånare i kommuner som ligger i stora landsting än bland invånare i kommuner som ligger i små landsting, även när hänsyn tas till kommunernas invånarantal och tätortsgrad.¹² Vidare analys ger vid handen att sambandet mellan landstingsstorlek och personvalsdeltagande i landstingsfullmäktigvalen till stor del har att göra med det låga personvalsdeltagandet bland invånare i flera kommuner i Stockholms läns landsting, som ju också är det största landstinget. I övriga landet har landstingsstorlek ingen nämnvärd betydelse för i vad mån väljarna personröstar i landstingsfullmäktigvalen.

Sammantaget tycks storlek ha en viss negativ inverkan på personvalsdeltagandet, åtminstone när det gäller valkretsar i riksdagsvalet och kommuner i kommunfullmäktigvalen. Ju större valkrets respektive kommun, desto mindre andel av väljarna i valkretsen respektive kommunen tenderar att personrösta. I landstingsfullmäktigvalen är detta mönster inte lika tydligt.

2.4 Olika kommuntyper

Svenska Kommunförbundet delar in Sveriges 290 kommuner i nio grupper efter bl.a. befolkningsstorlek och näringslivsstruktur. I tabell 2:6 redovisas det genomsnittliga personvalsdeltagandet i *riksdagsvalet* för kommunerna i dessa grupper. Av tabellen framgår att det finns en viss variation mellan de olika kommuntyperna. Lägst personvalsdeltagande i riksdagsvalet finns i förortskommuner och högst i glesbygdskommuner. Mellan övriga sju kommuntyper i tabellen skiljer sig personvalsdeltagandet endast marginellt åt.

I *kommunfullmäktigvalen* är mönstret något annorlunda än i riksdagsvalet. Åter är det i glesbygdskommuner som personvalsdeltagandet är högst bland väljarna. Lägst är personvalsdeltagandet i storstäder och förortskommuner. Det är även förhållandevis lågt i större städer och medelstora städer. Det låga personvalsdeltagandet i storstäder och förortskommuner beror till viss del på att väljare i kommuner i Stockholmsregionen personröstar i mindre utsträckning. Studeras personvalsdeltagandet i stortstäder och förortskommuner i enbart Göteborgsregionen och Malmöregionen är det genomsnittliga deltagandet något högre och ligger på samma nivå som större städer, dvs. drygt 30 %.

¹² Signifikant på 99 % säkerhetsnivå (linjär regression).

TABELL 2:6 KOMMUNTYP OCH PERSONVALSDELTAGANDE

Kommuntyp (antal)	Riksdag	Kommun- fullmäktige	Landstings- fullmäktige
Storstäder ^a (3)	26,80	27,27	24,30
Förortskommuner ^b (36)	21,57	27,88	20,56
Större städer ^c (26)	26,39	30,69	25,72
Medelstora städer ^d (40)	26,36	33,80	27,18
Glesbygdskommuner ^e (29)	35,73	45,92	34,52
Industrikommuner ^f (53)	27,53	38,30	29,31
Landsbygdskommuner ^g (30)	27,06	38,69	28,25
Övr. större kommuner ^h (31)	25,84	35,19	27,33
Övr. mindre kommuner ⁱ (42)	27,94	38,85	28,51

Källa: Valmyndigheten, Svenska Kommunförbundet

^a Kommun med en folkmängd som överstiger 200 000 invånare.

^b Mer än 50 % av nattbefolkningen pendlar till arbetet i någon annan kommun. Det vanligaste utpendlingsmålet skall vara en storstad.

^c Kommuner med 50 000–200 000 invånare samt med mindre än 40 % av nattbefolkningen sysselsatt inom industrisektorn.

^d Kommun med 20 000–50 000 invånare, med tätortsgrad över 70 % samt med mindre än 40 % av nattbefolkningen sysselsatt inom industrisektorn.

^e Kommun med mindre än 5 inv./km² och mindre än 20 000 invånare.

^f Kommun med mer än 40 % av nattbefolkningen sysselsatt inom industrisektorn och som inte är glesbygdskommun.

^g Kommun med mer än 6,4 % av nattbefolkningen sysselsatt inom jord- och skogssektorn, en tätortsgrad under 70 % och som inte är glesbygdskommun.

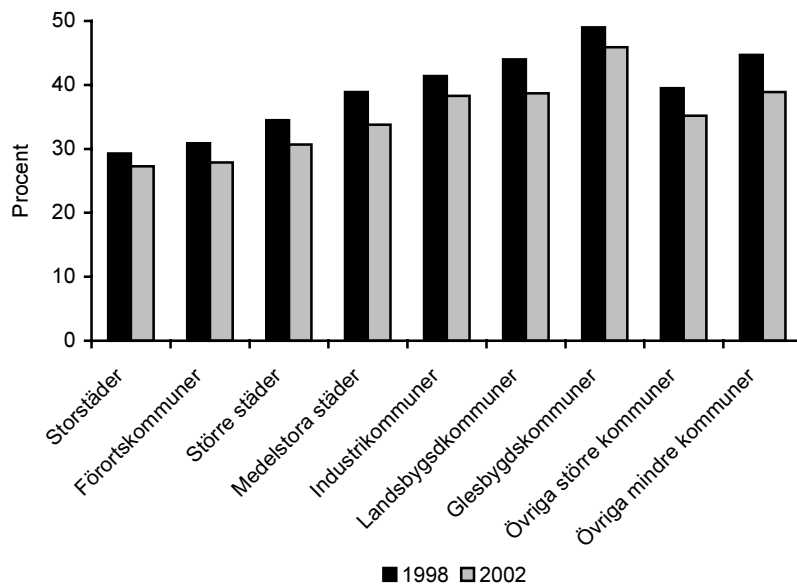
^h Övriga kommuner med 15 000–50 000 invånare.

ⁱ Övriga kommuner med mindre än 15 000 invånare.

I *landstingsfullmäktigvalen* är personvalsdeltagandet lägst i förortskommuner, därefterorstäder och större städer. Högst är det i glesbygdskommuner. Vad gäller det låga personvalsdeltagandet i storstäderna hänger det till stor del samman med det låga personvalsdeltagandet i Stockholms kommun. Studeras enbart de röstande i Göteborgs och Malmö kommuner är det genomsnittliga personvalsdeltagandet i landstingsfullmäktigvalen ca 28 %, vilket är i nivå med deltagandet i övriga typer av kommuner. Effekten av att exkludera förortskommer i Stockholm är densamma. Det vill säga när endast förortskommuner till Göteborg och Malmö studeras är personvalsdeltagandet i den typen av kommuner högre. Det är dock fortfarande lägre än personvalsdeltagandet i andra kommuntyper.

För kommunfullmäktigvalen kan förändringen över tid mellan personvalsdeltagandet i olika kommuntyper studeras. Som framgår av figur 2:1 har deltagandet gått ned i samtliga kommuntyper. Nedgångens storlek varierar mellan 2 och 6 procentenheter; det rör sig således inte om några större skillnader i hur stor nedgången har varit i olika kommuntyper. Störst var nedgången bland Övriga mindre kommuner och Landsbygdskommuner och minst bland Storstäder.

FIGUR 2:1 PERSONVALSDELTAGANDE I KOMMUNFULLMÄKTIGVALEN 1998 OCH 2002 I OLIKA KOMMUNTYPEN

Källor: SCB, Valmyndigheten

Sammantaget kan sägas att personvalsdeltagandet i såväl riksdagsvalet som kommun- och landstingsfullmäktigvalen tenderar att vara lägst i företskommuner. I synnerhet gäller det i företskommuner som ligger i Stockholmsregionen. I storstadskommunerna är personvalsdeltagandet på samma nivå som genomsnittet när det gäller riksdagsvalet. När det gäller kommun- och landstingsfullmäktigvalen är deltagandet dock lägre, men det har till viss del att göra med lågt deltagande i Stockholm, medan det ser annorlunda ut i Göteborg och Malmö. I alla tre valen är personvalsdeltagandet högst i glesbygds kommuner. Jämfört med 1998 års val har personvalsdeltagandet gått ned i samtliga kommuntyper.

2.5 Vilka personröstar?

Som redovisats ovan personröstade enligt den officiella valstatistiken 26 % av väljarna i 2002 års riksdagsval, vilket var en nedgång från 1998 års val med ca 4 procentenheter. Variationen i personvalsdeltagandet mellan väljare i olika valkretsar och kommuner var i vissa fall stor. Frågan här är hur personvalsdeltagandet såg ut i olika socioekonomiska och andra grupper i befolkningen.

På konstitutionsutskottets kanslis uppdrag har statsvetaren Henrik Oscarsson vid Göteborgs universitet författat en promemoria om personvalsdelta-

gandet i olika grupper i befolkningen (Oscarsson 2003). Promemorian bygger på Valundersökningen 2002.

Enligt valundersökningen personröstade 24 % av väljarna i riksdagsvalet, se tabell 2:7, vilket alltså är ett något lägre deltagande än vad som faktiskt var fallet enligt den officiella valstatistiken. Jämförs Valundersökningen 2002 med Valundersökningen 1998 kan det konstateras att personvalsdeltagandet gick ned med 4 procentenheter. Nedgången överensstämmer med den officiella valstatistiken.

Studerar olika grupper i tabell 2:7 framkommer att manliga väljare personröstade i något större utsträckning än kvinnliga väljare i 2002 års riksdagsval.¹³ Denna skillnad fanns inte i 1998 års riksdagsval. Vidare kan konstateras att de skillnader i personvalsdeltagande mellan olika åldersgrupper som fanns 1998 i stort sett försvunnit 2002. En grupp vars deltagande i de allmänna valen ligger klart under genomsnittet är utrikes födda. I riksdagsvalet 2002 deltog 67 % av de medborgare som är utrikes födda jämfört med 83 % av de medborgare som är födda i Sverige (SCB2003d s. 18). Bland dem som deltog i riksdagsvalet var dock andelen som personröstade klart högre bland utrikes födda än bland svenskfödda. Som framgår av tabellen var skillnaden hela 15 procentenheter. Vid 1998 års riksdagsval var skillnaden endast 5 procentenheter.

Studerar förändringarna mellan 1998 och 2002 i tabell 2:7 uppvisar grupperna högutbildade (–8), storstadsbor (–10)¹⁴ och småföretagare (–11) de största minskningarna. De enda grupper där utvecklingen går i positiv riktning är bland de allra äldsta över 70 år (+2) och bland utrikes födda (+6), särskilt bland utomeuropeiska invandrare (+9). På grund av att det statistiska underlaget är litet är ökningen bland de utrikes födda inte statistiskt signifikant. Resultaten visar dock klart att den allmänna nedåtgående trenden i personröstning inte finns i gruppen invandrare, och den försiktiga tolkningen är att andelen personröstande t.o.m. har ökat bland invandrare (Oscarsson 2003).

¹³ I Valundersökningen 2002 ingick ingen fråga om personvalsdeltagande i kommun- och landstingsfullmäktigevalen, varför personvalsdeltagandet i dessa val inte finns med i tabellen.

¹⁴ Mot bakgrund av vad som framgått i det föregående torde storstadsbors minskade personröstning framför allt gälla dem som bor i Stockholm, i mindre utsträckning dem som bor i Göteborg och Malmö (se tabell 2:2).

TABELL 2:7 PERSONVALSDELTAGANDE I OLIKA VÄLJARGRUPPER (%)

	Riksdagsvalet 1998	Riksdagsvalet 2002	Antal svarspersoner (2002)	Differens
Samtliga väljare	28	24	2150	-4
Kön				
Män	29	26	1077	-3
Kvinnor	28	22	1072	-6
Ålder				
18-22 år	30	25	123	-5
23-30 år	32	25	289	-7
31-40 år	26	24	414	-2
41-50 år	31	24	385	-7
51-60 år	30	25	453	-5
61-70 år	29	23	276	-6
71- år	21	23	210	+2
Förvärvsställning				
Förvärvsarbetande	30	24	1251	-6
Arbetslös	36	30	73	-6
Förtidspensionerad	28	25	87	-3
Ålderspensionär	25	23	332	-2
Studerande	30	25	163	-5
Yrkesgrupp				
Industriarbetare	25	20	189	-5
Övriga arbetare	26	25	387	-1
Lägre tjänstemän	26	22	199	-4
Mellan tjänstemän	32	25	522	-7
Högre tjänstemän	30	24	361	-6
Småföretagare	35	24	122	-11
Jordbrukare	44	37	35	-6
Utbildningsnivå				
Låg utbildning	23	22	361	-1
Medel utbildning	30	25	920	-5
Hög utbildning	34	26	647	-8
Civilstånd				
Gifta/Sambo	29	24	1347	-5
Ensamstående	30	26	583	-4
Boendeort				
Ren landsbygd	31	24	304	-7
Mindre tätort	30	27	425	-3
Större stad eller tätort	28	25	918	-3
Sthlm, Gbg, Malmö	31	21	280	-10
Sektor				
Offentlig sektor	30	26	757	-4
Privat sektor	28	23	1100	-5
Kyrkogång				
Minst varje månad	44	39	153	-5
2-11 gånger om året	31	26	497	-5
En gång om året	27	22	501	-5
Aldrig	26	22	776	-4
Födelseland				
Svenskfödda	28	23	1997	-5
Utrikes födda	33	38	152	+6
Uppväxtland				
Uppvuxen i Sverige	28	23	1899	-5
Uppvuxen utanför Sverige	31	32	250	+1
... Norden	25	23	81	-2
... Europa	36	30	88	-6
... utanför Europa	35	44	81	+9

Kommentar: Resultaten är hämtade från 1998 och 2002 års valundersökning och gäller personröstning i riksdagsvalet. Procentbasen har definierats som samtliga väljare som fått frågan om personröstning och som röstade på något parti. Personer som besvarat frågan om personröstning med vet ej ingår inte i procentbasen. Differenser i fetstil är statistiskt signifikanta förändringar mellan 1998 och 2002.

Källa: Oscarsson (2003)

2.6 Skäl att inte personrösta

Den stora majoriteten, 74 %, av dem som deltog i 2002 års riksdagsval valde att inte personrösta. En väsentlig fråga att ställa i sammanhanget är varför dessa avstod från att personrösta. I sin promemoria analyserar Henrik Oscarsson svaren på en öppen fråga som ställdes i valundersökningen till de personer som uppgett att de inte personröstade i 2002 års riksdagsval (Oscarsson 2003). Som framgår av tabell 2:8 är otillräckliga kunskaper om kandidaterna det i särklass vanligaste skälet; knappt hälften uppger detta skäl. Näst vanligaste skälet är att man är motståndare till personval, vilket uppges av knappt var femte. Andra skäl, som t.ex. att det är svårt att välja, att personvalet är ointressant, att det saknar betydelse, att det saknas bra kandidater, uppges av endast ett fåtal procent av dem som inte personröstade.

TABELL 2:8 SKÄL FÖR ATT INTE PERSONRÖSTA I RIKSDAGSVALEN 1998 OCH 2002 (%)

Skäl	Riksdagsvalet 1998	Riksdagsvalet 2002	Förändring 1998-2002
Otillräckliga kunskaper om kandidaterna	53	45	-8
Motståndare till personval	28	18	-10
Svårt att välja	8	6	-2
Ej intresserad av personval	6	8	+2
Saknar betydelse, spärren för hög	2	4	+2
Fanns inga bra kandidater	2	0	-2
Personvalet krångligt	2	2	0
Övriga skäl	6	2	-4
Antal svarspersoner	491	652	

Kommentar: Frågan lyder: "Vilka var de viktigaste skälen till att Du inte personröstade i riksdagsvalet?" Procentbasen är definierad som antalet icke personröstande väljare som besvarade intervjufrågan i valundersökningarnas eftervalsstudier. Andelen icke personröstare som besvarade frågan var 87 % 1998 och 83 % 2002. Siffrorna i tabellen summerar inte kolumnvis till 100 % eftersom svarspersonerna kunde uppge flera skäl.

Källa: Oscarsson (2003)

Jämför man med skälen som uppgavs i Valundersökningen 1998 visar tabellen att kunskapen om kandidater har ökat och motståndet mot personvalet minskat bland dem som avstod från att personrösta. Som framhålls av Oscarsson är okunskap och protest med andra ord inte lika gångbara förklaringar 2002 som 1998 till varför man väljer att inte personrösta. I promemorian nämner han i stället den allt lägre kandidat-kännedom bland väljarna som en tänkbar förklaring till att personvalsdeltagandet minskat; andelen väljare som korrekt uppger namnet på en riksdagskandidat från den egna valkretsen har minskat från 60 % år 1956, via 48 % år 1985 till 40 % år 2002 (se Holmberg & Oscarsson 2004).

Rådet för utvärdering av 1998 års val studerade informationsinsatserna inför 1998 års val. Rådet delade upp informationen i två huvudkategorier: upplysningar om röstningsproceduren och vallagens regler och information om de kandidater som ställer upp i valet. Ansvar för den förra kategorin bör i

första hand vila på valmyndigheterna och för den andra kategorin på de politiska partierna och de enskilda kandidaterna (SOU 1999:136 s. 131). Enligt rådet visade undersökningar att mycket få väljare uppfattat personvalssystemet som svårt att förstå, men samtidigt uppgav många väljare att de ansett sig ha fått för lite information om de kandidater som deltog i valet.¹⁵ Mot den bakgrunden drog rådet slutsatsen att de informationskampanjer om röstningsproceduren och valsystemet som myndigheter och massmedier genomförde före 1998 års val hade fått ett tillräckligt genomslag, men att partier och enskilda inte hade förmått att i tillräcklig omfattning upplysa om de enskilda personer som kandiderat (SOU 1999:136 s. 14).

Utan att närmare ha studerat massmedierna och informationsinsatserna som gjordes inför 2002 års val och vilka effekter de har haft kan här konstateras att svaren i tabell 2:8 pekar i samma riktning som rådets slutsatser, att väljarna avstod från att personrösta hade till stor del att göra med deras okunskap om kandidaterna medan okunskap om själva personvalssystemet knappast hade någon betydelse. Massmediernas betydelse för väljarnas kännedom om kandidater i personvalet är känd sedan tidigare (Asp & Johansson 1999 s. 131 f.). Ju större uppmärksamhet kandidaterna får i de lokala medierna, desto större tenderar väljarnas kandidat kännedom att vara. I vilken utsträckning lokala massmedier uppmärksammar enskilda kandidater i sin valbevakning torde således i förlängningen påverka i vilken utsträckning väljarna personröstar. Inte bara mediernas rapportering utan även kandidaternas eget engagemang i personvalet torde ha betydelse i sammanhanget. Kandidater som är aktiva och bedriver egna personvalskampanjer i form av t.ex. personlig valbroschyr, personlig annons i tidning, personlig hemsida på Internet eller personlig valaffisch – vilket rimligen leder till att de blir mer kända för väljarna – erhåller också genomsnittligt fler personkryss än kandidater som inte bedriver personvalskampanjer (Brothén 1999b s. 158 f., se även Håkansson 1999 s. 228 f.).

2.7 Sammanfattning – väljarna

Motivet för att inrätta personval var att ge väljarna bättre möjlighet att påverka vilka personer som skall representera dem, vilket i sin tur förväntades bidra till ett stigande intresse hos såväl politiker som allmänhet inför valrörelserna.

Undersökningar visar att väljarnas inställning till personvalssystemet är stabil och positiv. Den dominerande uppfattningen är att personvalsinslaget i det nuvarande valsystemet är lagom. Trots det och trots att antalet personvalskampanjer ökade jämfört med föregående val minskade andelen väljare som personröstade i 2002 års val. I förhållande till 1998 års val minskade personvalsdeltagandet i riksdagsvalet från ca 30 till 26 %, i kommunfullmäk-

¹⁵ Att personvalssystemets tekniska utformning inte vållar några större problem bekräftas i motsvarande undersökningar av Europaparlamentsvalet (Holmberg 2001 s. 102).

tigvalen från ca 35 till 31 % och i landstingsfullmäktigvalen från ca 29 till 25 %. Personvalsdeltagandet varierade stort mellan olika valkretsar och olika kommuner, men den nedåtgående trenden gällde i så gott som hela landet. Förväntningarna om ett högre personvalsdeltagande 2002 än 1998, som bl.a. framfördes av Rådet för utvärdering av 1998 års val, infriades således inte.

Undersökningar visar att det finns ett samband mellan storlek och personvalsdeltagande. Väljare i små valkretsar och i små kommuner kommer personröstar i större utsträckning än väljare i stora valkretsar och stora kommuner. Varför dessa skillnader föreligger kan vi inte uttala oss med någon säkerhet om, men de visar sig kvarstå vid kontroll för skillnader mellan stad och land (kommunernas tätortsgrad). Det kan dock konstateras att väljarna i små valkretsar/kommuner har större incitament att personrösta eftersom det krävs färre röster per mandat. Vidare kan väljarnas kunskap och kännedom om sina politiker vara större i mindre valkretsar/kommuner. Både dessa faktorer kan påverka personvalsdeltagandet positivt i små valkretsar/kommuner. Vidare kan noteras att det ur personröstningssynpunkt tycks vara positivt att bo i en huvudort i en valkrets; andelen väljare som personröstade i valkretsarnas huvudorter var nämligen högre än förväntat.

Studerar personvalsdeltagandet i riksdagsvalet 2002 i olika grupper i befolkningen framkommer att manliga väljare personröstade i något större utsträckning än kvinnliga väljare. Någon större skillnad mellan olika åldersgrupper förelåg inte. Vidare visade sig utrikes födda väljare personrösta i större utsträckning än svenskfödda väljare – andelen som över huvud taget röstar var dock klart lägre bland de utrikes födda. Studeras förändringarna mellan 1998 och 2002 uppvisar grupperna högutbildade, storstadsbor och småföretagare de största minskningarna. De enda grupper där utvecklingen har gått i positiv riktning är bland de allra äldsta över 70 år och bland utrikes födda, särskilt bland utomeuropeiska invandrare; det statistiska underlaget är dock för litet för att ökningen skall vara statistiskt signifikant.

Det klart dominerande skälet bland väljarna för att inte personrösta är otillräckliga kunskaper om kandidaterna. Skäl som har att göra med okunskap om personvalssystemets utformning eller att personrösten skulle sakna betydelse uppges endast av ett mycket litet fåtal. I sammanhanget kan nämnas att väljarnas kandidat kännedom har blivit allt lägre under de senaste decennierna, vilket i sin tur skulle kunna förklara varför personvalsdeltagandet minskat. Studier visar att kandidat kännedomen bland väljarna ökar om kandidaterna uppmärksammas av lokala medier. Vidare har kandidaternas egna personvalskampanjer, t.ex. i form av personliga valbroschyrer eller personliga hemsidor på Internet, visat sig ha betydelse; ju mer aktivt kandidaterna bedriver sina personvalskampanjer, desto mer personröster tenderar de att få.

3 Partiväsendet och personvalet

Personvalsinslaget i nuvarande vallag har sin konstitutionella grund i 3 kap. 1 § regeringsformen. Sedan 1995 stipuleras att röstning sker på parti med möjlighet för väljarna att avge särskild personröst. Grundlagsändringen hade sin bakgrund i partiöverläggningar hösten 1993 i vilka partierna enades om att införa ett system med personval.

När förslaget om ny vallag behandlades av konstitutionsutskottet våren 1997 tillstyrkte utskottet enhälligt förslaget om ökat personvalsinslag (bet. 1996/97:KU16 s. 10 f.). Därvid avstyrkte utskottet också motioner som yrkade på ett valsystem utan möjlighet att avge särskild personröst.

Personvalssystemets konstruktion med personvalsspärrar innebär att valen i första hand är partival men att väljarna inom ramen för dem har möjlighet att avge särskilda personröster. Samtidigt som syftet var att öka väljarnas inflytande över kandidaturvalet har det ansetts att partierna har ett befogat intresse av att kunna påverka kandidaturvalet, och det var enligt regeringen inte rimligt att den rangordning som partierna gör på sina respektive listor omkullkastats av endast ett fåtal väljare (prop. 1996/97:70 s. 121).

SNS Demokratiråd, som i 1999 års rapport bl.a. studerade personvalet, menar att enigheten mellan partierna i personvalsfrågan i grunden var en kompromiss. Den modell som slutligen valdes saknade från början aktiva förespråkare bland partierna. De som var för personval hade gärna gått längre och ökat personvalsinslaget ytterligare, medan de som var emot personval gärna hade sett ett valsystem utan utökat personvalsinslag (Petersson m.fl. 1999 s. 106).

Vid konstitutionsutskottets behandling av valfrågor våren 2002 förelåg inga förslag om minskat personvalsinslag. Utskottets majoritet avstyrkte däremot motionsyrkanden om utökat personvalsdeltagande (bet. 2001/02:KU8). Mot det reserverade sig Moderata samlingspartiet, Centerpartiet och Folkpartiet liberalerna samt Kristdemokraterna.

I sin utvärdering av personvalsreformen föreslog Rådet för utvärdering av 1998 års val ingen förändring av personvalsinslaget i valsystemet (SOU 1999:136). I betänkandet reserverade sig representanter för de borgerliga partierna för ett ökat personvalsinslag i form av sänkt spärr i riksdagsvalet. I ett särskilt yttrande riktade Vänsterpartiets representant principiella invändningar mot personvalet som metod att formera beslutande politiska församlingar. Han menade att det finns en skillnad som följer vänster–höger-skalan i inställningen till personvalet som har sin grund i ett annat förhållningssätt till politiken, demokratin och samhällslivet i stort. Ett stärkt personval skulle bl.a. riskera att flytta väljarnas och massmediernas uppmärksamhet från partierna och deras program till de enskilda kandidaterna, och det politiska livet skulle riskera att banaliseras. Han framhöll dock att en samlad bedömning av såväl principiella argument som erfarenheterna från 1998 års val inte gav anledning till en omprövning av kompromissen om valsystemets utformning.

En studie som gjordes på uppdrag av Rådet för utvärdering av 1998 års val visade att vänsterpartister, socialdemokrater och miljöpartister i huvudsak var negativa till personvalet (Brothén 1999a). Särskilt tydligt var detta bland dem som valdes in i riksdagen. Bland dem som kandiderade till riksdagen var inställningen övervägande negativ bland framför allt vänsterpartister men även bland socialdemokrater. Bland borgerliga riksdagsledamöter och riksdagskandidater var inställningen övervägande positiv. Mest positiv var den bland moderater och folkpartister. Åsikterna bland partiernas väljare korresponderade med ledamöternas och kandidaternas. Skillnaderna mellan partiernas väljare var dock mindre än mellan partiernas ledamöter respektive kandidater, dvs. vänsterpartistiska och socialdemokratiska väljare var mindre negativa än vänsterpartistiska och socialdemokratiska ledamöter och kandidater medan borgerliga väljare var mindre positiva än borgerliga ledamöter och kandidater.

3.1 Olika grad av påverkan

Som nämndes inledningsvis syftade personvalet till att öka väljarnas inflytande över vilka kandidater som väljs in i de politiska församlingarna. Samtidigt ansågs partierna ha ett berättigat intresse av att även fortsättningsvis kunna påverka kandidaturvalet, vilket föranledde systemet med personvalsspärrar.

Partiväsendet och partierna kan påverkas på flera sätt av personvalet. En tänkbar utveckling som framförts är att partierna blir mer väljarorienterade och mindre medlemsorienterade, vilket innebär att väljarna får mer inflytande på medlemmarnas bekostnad över kandidaturvalet (Johansson & Möller 1998 s. 60). Till grund för en sådan utveckling ligger förhållandet att partierna har dubbla mandat att företräda: å ena sidan de medlemmar som nominerat partiets kandidater, å andra sidan de väljare som röstat på dem. De styrande kan ställas till svars av båda dessa kategorier, och frågan är vilken kategori de skall lyssna mest på. Partiernas nominerande instanser kan också tänkas ta hänsyn till andra faktorer i samband med nomineringsprocessen, t.ex. tidigare resultat i personvalet, när de vet att de egna kandidaterna skall konkurrera med andra partiers kandidater om väljarnas personröster.

I rapporten studeras personvalets påverkan på partiväsendet och partierna i tre led. För det första studeras hur stor andel av partiernas väljare som personröstar. Om ett partis väljare endast personröstar i liten omfattning kan personvalet sägas påverka partiet i mindre utsträckning än om dess väljare personröstar i stor omfattning. För det andra studeras hur många av partiernas valda som är personvalda i den meningen att de erhållit tillräckligt många kryss för att komma över personvalsspärren. Slutligen studeras den s.k. direkta effekten av personvalet, dvs. hur många av partiernas valda som inte skulle ha blivit valda utan det nuvarande personvalssystemet.

Om ett partis väljare inte personröstat i någon större omfattning kan det tolkas som att de gett sitt passiva stöd till den rangordning partiet gjort på sina listor inför valen till riksdag, kommunfullmäktige och landstingsfullmäktige.

Det kan även vara uttryck för otillräckliga kunskaper om kandidater, ointresse för just personvalet, motstånd till personval som sådant eller till den nuvarande utformningen av personval etc. (jfr Holmberg 1999 s. 259). Om ett partis väljare personröstat i stor omfattning och andelen personvalda kandidater är hög samtidigt som de invalda kandidaterna redan stod på valbar plats på partiets lista kan väljarna sägas ha gett sitt aktiva stöd till den rangordning som partiet gjort i sina nomineringar. Om däremot ett partis väljare har personröstat i stor omfattning, andelen personvalda kandidater är hög samtidigt som förhållandevis många av de invalda kandidaterna stod på icke valbar plats på listan kan väljarna sägas ha underkänt partiets rangordning (jfr SOU 1993:21 s. 54).

3.2 Personröster på olika partier

Av tabell 3:1 framgår hur stor andel av de röster som i 2002 års val lades på respektive riksdagsparti som innehöll personröst. Det parti som fick störst andel personröster av sina väljare var i samtliga val Centerpartiet. I riksdagsvalet och landstingsfullmäktigvalen personröstade cirka en tredjedel av Centerpartiets väljare. I kommunfullmäktigevalen personröstade nästan drygt fyra av tio Centerpartiväljare. De partier i vilka stödet för personvalet är starkast, Moderata samlingspartiet och Folkpartiet liberalerna, hade lägre andel personröstande bland sina väljare. Särskilt låg andel personröstande hade Folkpartiet; i riksdagsvalet var Folkpartiet det parti som hade lägst andel personröstande av alla partier.

Bilden av folktopartistiska väljare som de minst personröstningsbenägna överensstämmer inte med vad som framkommit vid tidigare val (Johansson 1996 s. 198 f., Holmberg 1999 s. 254 f., 2001 s. 112 f.). Snarare har de då framstått som mer benägna att personrösta än flera andra partiers väljare. En tänkbar förklaring till att andelen personröstande av Folkpartiets väljare var så låg 2002 kan vara att det tillkom många nya väljare till Folkpartiet under valrörelsen. Eftersom dessa till stor del kan tänkas vara nya folktopartistiska väljare torde personkännedomen om det egna partiets kandidater ha varit lägre bland dem än bland väljare i genomsnittet, vilket i sin tur kan ha medfört en mindre andel personröster.

TABELL 3:1 ANDEL PERSONRÖSTER PER PARTI I 1998 OCH 2002 ÅRS VAL
(ENDAST RIKSDAGSPARTIERNA, %).

Parti	Riksdag		Kommunfullmäktige		Landstingsfullmäktige	
	1998	2002	1998	2002	1998	2002
M	30,2	27,4	34,9	32,3	29,5	26,9
C	41,3	33,3	50,2	41,6	37,8	33,6
Fp	34,2	23,4	41,7	28,7	30,0	23,0
Kd	38,3	30,1	35,8	34,3	31,1	29,2
Mp	27,2	27,0	31,8	28,9	21,9	24,3
S	26,1	23,7	31,2	28,3	25,4	22,4
V	27,2	27,6	33,6	31,8	27,1	26,2
Samtliga	29,9	26,0	35,2	31,4	29,0	25,3

Källa: Valmyndigheten, SOU 1999:136 s. 69 f.

Det parti – bortsett från Folkpartiet i riksdagsvalet – som erhöll lägst andel personröster från sina väljare var Socialdemokraterna. Knappt en fjärdel av det partiets väljare valde att personrösta i riksdagsvalet. I kommunfullmäktigvalen var andelen något högre och i landstingsfullmäktigvalen något lägre (ca 28 respektive 22 %).

Om andelen personröster för respektive parti i 2002 års val jämförs med 1998 års val framkommer att nedgången var störst för Folkpartiet (jfr SOU 1999:136 s. 69 f.). Även Centerpartiet tappade många personröster bland sina väljare, så även Kristdemokraterna i riksdagsvalet. Minst var förändringarna jämfört med 1998 års val för Vänsterpartiet och Miljöpartiet; andelen personröster t.o.m. ökade något för Vänsterpartiet i riksdagsvalet och för Miljöpartiet i landstingsvalet.

Jämförs andelen personröster för respektive parti med partiets uppfattning om personval kan konstateras att dessa inte är helt korresponderande. Moderaterna och Folkpartiet, som är positiva till personval, har lägre andel personröstande bland sina väljare än förväntat medan Vänsterpartiet och Miljöpartiet, som är negativa till personval, har högre andel än förväntat. I egenskap av det parti som har klart högst andel personröstande väljare kan även Centerpartiet, som intar en mellanposition i attityd till personval, sägas ha högre andel än förväntat. Studeras utvecklingen över tid visar sig två av de tre mest negativa partierna till personval, Vänsterpartiet och Miljöpartiet, vara de partier vars personröstande väljare minskat minst alternativt ökat något.

3.3 Valda i olika partier som kommit över personvalsspärren

För att en kandidat skall bli personvald krävs i riksdagsvalet att han eller hon har fått personröster till ett antal av minst 8 % av partiets röstetal i den aktuella valkretsen. I kommunfullmäktig- och landstingsfullmäktigvalen krävs minst 5 %. Det sätt på vilket personvalssystemet är utformat innebär att ju större antal väljare som röstar på ett parti i en valkrets – vilket är kopplat till

partiets och valkretsens storlek – desto större antal personröster krävs för att komma över spärren och bli personvald.

Först kan konstateras att antalet personvalskampanjer ökade hos samtliga partier i 2002 års val jämfört med 1998 års val (Duit & Möller 2004 s. 276 f.). I 1998 års val förekom personvalskampanjer i 68 av 112 studerade partidistrikter (ca 61 %). I 2002 års val hade denna siffra stigit till 81 (ca 72 %). Störst var ökningen hos partier som redan 1998 rapporterade flest kampanjer, nämligen Folkpartiet, Moderaterna och Centerpartiet. Att antalet personvalskampanjer ökat är en bild som bekräftas av undersökningar av riksdagsledamöterna som gjorts inom ramen för Valforskningsprogrammet vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. I 1998 års val var det 37 % av de valda riksdagsledamöterna som uppgav sig ha bedrivit en personvalskampanj, en andel som i 2002 års val steg till 51 % (Brothén 2004 s. 248). Även här visade sig ökningen gälla hos samtliga partier, särskilt Miljöpartiet, Kristdemokraterna och Moderaterna.

Vad gäller valda kandidater framgår av tabell 3:2 att cirka en fjärdedel av riksdagsledamöterna kom över personvalsspärren i riksdagsvalet, dvs. de blev kryssade av minst 8 % av partiets väljare i sina valkretsar. I absoluta tal rör det sig om 86 riksdagsledamöter. Förutom dessa kom 24 kandidater över personvalsspärren utan att bli invalda (SCB 2003a s. 271 f.).¹⁶ I 10 fall berodde det på att en annan kandidat från samma parti fick fler personröster och i 14 fall på att partiet inte erhöll något mandat i just den valkretsen.

Det parti som har klart störst andel valda som kom över personvalsspärren är Centerpartiet; av de 22 valda centerpartisterna fick 18, eller över 80 %, personröster som uppgick till minst 8 % av partiets röster i den egna valkretsen. För flertalet övriga partier är andelen ledamöter som klarade personvalsspärren i riksdagsvalet mellan 20 och 30 %. Klart minst är andelen inom Socialdemokraterna.

Jämförs 2002 och 1998 års riksdagsval kan konstateras att andelen ledamöter som klarade personvalsspärren totalt sett inte skiljer sig åt; även 1998 var andelen runt en fjärdedel (jfr SOU 1999:136 s. 80). För enskilda partier har dock andelen ändrats drastiskt. Störst är skillnaden för Folkpartiet, vars andel mellan 1998 och 2002 sjönk från ca 76 till 23 %. Minskningen kan ses mot bakgrund av dels minskat personvalsdeltagande bland partiets väljare (se ovan), dels att partiet ökade kraftigt (från 4,7 till 13,3 %), vilket medförde att det krävdes fler röster 2002 än 1998 för att komma över 8-procentsspärren. Även för Centerpartiet har andelen ledamöter som klarade personvalsspärren minskat klart (från 100 till ca 82 %). För andra partier har andelen däremot ökat. Det parti för vilket andelen ökat mest är Kristdemokraterna (från ca 7 till 36 %), trots att partiets väljare personröstade i mindre utsträckning 2002 än 1998 (se ovan). Förklaringen till det är att det stora flertalet personröster 1998 tillföll en och samma kandidat (Alf Svensson) i alla valkretsar, men att denne endast kunde tillträda mandatet i en valkrets.

¹⁶ Endast kandidater för riksdagspartierna.

TABELL 3:2 ANDEL PERSONVALDA I 2002 ÅRS VAL (%)

Parti	Riksdag	Kommunfullmäktige	Landstingsfullmäktige
M	32,7	20,4	43,5
C	81,8	28,1	77,7
Fp	22,9	25,0	41,2
Kd	36,4	30,1	61,0
Mp	29,4	24,6	45,5
S	9,0	7,2	10,6
V	30,0	25,9	51,0
Övriga	–	31,2	42,6
Samtliga	24,6	18,5	34,7

Källa: Valmyndigheten

I kommunfullmäktigvalen 2002 var andelen valda kandidater som klarade personvalsspärren lägre än i riksdagsvalet, detta trots att personvalsspärren var lägre och personvalsdeltagandet var högre än i riksdagsvalet. Totalt var i genomsnitt knappt en femtedel av de valda kandidaterna personvalda. Det parti som har störst andel ledamöter som kom över personvalsspärren är Kristdemokraterna. Skillnaderna mellan partierna är dock inte särskilt stor, utan andelen ligger genomgående mellan 20 och 30 %. Ett undantag finns dock. I likhet med förhållandena i riksdagen är andelen ledamöter som kom över personvalsspärren klart lägst inom Socialdemokraterna. Vidare kan noteras att andelen ledamöter som kommit över personvalsspärren är förhållandevis hög för ”Övriga partier” som finns representerade i kommunerna.

Jämförs med 1998 års val till kommunfullmäktige kan konstateras att andelen personvalda minskade ett par procentenheter 2002, från ca 22 till 19 % (jfr SOU 1999:136 s. 83).

Av tabell 3:2 framkommer också att andelen av de valda kandidaterna i 2002 års landstingsfullmäktigval som också klarade personvalsspärren var drygt en tredjedel. Klart störst är andelen inom Centerpartiet, därefter Kristdemokraterna. I övrigt är andelen omkring 40–50 %. Undantaget är Socialdemokraterna, vars ledamöter i landstingsfullmäktige klarade personvalsspärren i betydligt mindre utsträckning.

Andelen ledamöter som klarade personvalsspärren är alltså högst i landstingsfullmäktigförsamlingarna och lägst i kommunfullmäktigförsamlingarna. Med tanke på personvalsdeltagandet i de olika valen är detta möjligen något överraskande; som ju framgick ovan var andelen väljare som personröstade lägst i just landstingsfullmäktigvalen och högst i kommunfullmäktigvalen. Den naturliga förklaringen till att andelen personvalda är lägst i kommunfullmäktigförsamlingarna är att antalet kandidater är betydligt större i valen till dessa än i de andra valen, och ju mer väljarna sprider sina personröster på flera kandidater, desto färre kandidater klarar personvalsspärren. Att andelen ledamöter som klarade personvalsspärren är högst i landstingsfullmäktigförsamlingarna – högre än i riksdagen – skall ses mot bakgrund av att personvalsspärren är lägre i landstingsfullmäktigvalen än i riksdagsvalet. Om spärren i riksdagsvalet hade legat på samma nivå som i landstingsfullmäktigvalen hade andelen personvalda i riksdagen självklart varit högre än vad som i dag

är fallet. Vidare förekommer det, som framkommit ovan, att kandidater i riksdagsvalet kommer över personvalsspärren men trots det inte blir personvalda på grund av att partiet endast har ett mandat i valkretsen, alternativt blir utan mandat. Att så sker i landstingsfullmäktigvalen torde vara betydligt mindre vanligt. Det kan även konstateras att det största partiet, Socialdemokraterna, genomgående har minst andel ledamöter som klarade personvalsspärren. Även om det finns flera faktorer som förklarar varför andelen skiljer sig mellan olika partier visar undersökningen att det finns en korrelation med partiernas storlek; ju fler väljare som röstar på ett parti, desto mindre andel av partiets kandidater kommer som regel över personvalsspärren (se även avsnitt 5.2).

3.4 Personvalda på icke valbar plats i olika partier

I riksdagen kom således knappt var fjärde ledamot över personvalsspärren. Motsvarande i kommunfullmäktigförsamlingarna är knappt var femte ledamot och i landstingsfullmäktigförsamlingarna drygt var tredje. Flertalet av dessa ledamöter stod på valbar plats och skulle således ha blivit valda även i det gamla valsystemet utan personval. Begränsas undersökningen till enbart dem som inte stod på valbar plats på partiernas lista och som alltså inte skulle blivit valda i det gamla valsystemet är antalet klart mindre. I riksdagen rör det sig om totalt 13 ledamöter som inte skulle blivit valda med ett system utan personval. Av dessa har dock 3 inte erhållit personröster över 8 %, dvs. de är inte personvalda. Att de blivit valda beror på att kandidater högre upp på listan dubbelvalsavvecklats i den aktuella valkretsen då han eller hon fått en större andel personröster, över personvalsspärren, i en annan valkrets (se vidare avsnitt 5). Den s.k. direkta effekten av personvalet, dvs. antalet kandidater som inte skulle blivit valda i det gamla valsystemet *och* som kommit över personvalsspärren, är således 10 personer (se tabell 3:3), eller knappt 3 % av riksdagens ledamöter. Dessa är fördelade på 7 valkretsar. I samtliga fall utom ett (Sören Wibe) kommer de från valkretsar där partiet endast erhöll ett mandat i valet, och de kryssades i genomsnitt av 15 % av partiets väljare i valkretsen. Det vanligaste var att de stod som nummer två på partiets lista. Av de 10 personvalda var 4 riksdagsledamöter under den föregående mandatperiod, 4 hade aldrig suttit i riksdagen och 2 hade suttit i riksdagen under tidigare mandatperioder. Den vanligaste partitillhörigheten är Moderaterna, därefter Vänsterpartiet och Miljöpartiet, medan ingen av dem tillhör Folkpartiet och Kristdemokraterna.

TABELL 3:3 PERSONVALDA KANDIDATER I RIKSDAGSVALET SOM INTE SKULLE VALTS OM LISTORDNINGEN VARIT AVGÖRANDE

Valkrets	Namn, parti	Personröster (%)	Listplacering
Kalmar	Lennart Beijer, v	12,32	2
Norrbottn	Anna Ibrisagic, m	17,56	2
Norrbottn	Peter Eriksson, mp	29,40	4
Skåne n och ö	Lars-Ivar Ericson, c	8,53	2
Skåne s	Karin Svensson Smith, v	18,66	2
Västerbotten	Ulla Löfgren, m	19,08	2
Västerbotten	Ingegerd Saarinen, mp	9,77	2
Västerbotten	Sören Wibe, s	13,70	10
V Götaland n	Elizabeth Nyström, m	10,33	3
V Götaland ö	Cecilia Widegren, m	13,52	3
7 valkretsar	2 v, 4 m, 2 mp, 1 c, 1 s, 0 fp, 0 kd	Genomsnitt: 15,29	Median: 2

Källa: Valmyndigheten

Kommentar: Endast kandidater som klarat personvalsspärren (8 %). Kandidater som blivit invalda till följd av dubbelvalsavveckling etc. ingår således inte i tabellen.

Jämfört med 1998 innebar 2002 års val att antalet personvalda i riksdagen som inför valet stod på icke valbar plats minskade något, från 12 till 10 (jfr SOU 1999:136 s. 87). Omständigheterna runt dessa var ungefär desamma. Andelen personröster var i genomsnitt drygt 13 % och i de flesta fall stod den invalde som nummer två på partiets lista. Valkretsarna skilde sig dock till stor del åt; endast från Västerbottens län och Kalmar län har vid båda tillfällena kandidater valts in som inte stått på valbar plats. Vidare har antalet som tillhör Moderaterna, Vänsterpartiet och Miljöpartiet ökat medan antalet som tillhör Folkpartiet, Centerpartiet och Kristdemokraterna minskat.

I valen till kommunfullmäktige blev 203 kandidater valda som inte skulle blivit det i ett system utan personval (se tabell 3:4). Av dem var det dock endast 161 som kom över personvalsspärren om 5 % och som alltså är personvalda i egentlig mening; övriga blev valda till följd av dubbelvalsavveckling etc. Satt i relation till det totala antalet ledamöter i kommunfullmäktige (13 273) utgör dessa 1,2 %. Andelen personvalda kommunfullmäktigledamöter som inför valet stod på icke valbar plats på sitt partis lista är således liten.

De partier som har flest personvalda kommunfullmäktigledamöter som inför valet stod på icke valbar plats är Moderata samlingspartiet, Centerpartiet och Vänsterpartiet. Minst har Socialdemokraterna. Av de socialdemokratiska kandidaterna i kommunfullmäktigvalen som stod på icke valbar plats lyckades endast en bli vald genom att komma över personvalsspärren.

I landstingsfullmäktigvalen blev totalt 89 kandidater invalda som inte skulle blivit det i ett system utan personval, varav 77 kom över 5-procentsspärren. Av det totala antalet ledamöter i landstingsfullmäktige (1 656) är således andelen personvalda, som inför valet stod på icke valbar plats, 4,6 %.

TABELL 3:4 ANTAL KANDIDATER SOM INTE SKULLE VALTS UTAN PERSONVAL I
2002 ÅRS VAL

Parti	Riksdag		Kommunfullmäktige		Landstingsfullmäktige	
	Totalt	varav per- sonvalda	Totalt	varav per- sonvalda	Totalt	varav per- sonvalda
M	4	4	41	31	12	12
C	1	1	41	27	13	13
Fp	0	0	21	18	17	13
Kd	1	0	26	24	21	17
Mp	4	2	14	13	4	2
S	1	1	12	1	3	2
V	2	2	26	26	14	13
Övriga	—	—	22	21	5	5
Samtliga	13	10	203	161	89	77

Källa: Valmyndigheten

Sammantaget kan sägas att de ca 26 % av väljarna som personröstat i riksdagsvalet utsett ca 25 % av riksdagens ledamöter och i 10 fall korregerat partiernas nominerade instanser. I valen till kommunfullmäktige utsåg 31 % av väljarna 19 % av fullmäktigledamöterna, och i 161 fall korregerade de partiernas nominerande instanser. Motsvarande siffror i valen till landstingsfullmäktige är 25 % av väljarna, 35 % av fullmäktigledamöterna och 77 korrigeringar.

3.5 Påverkan på olika partier

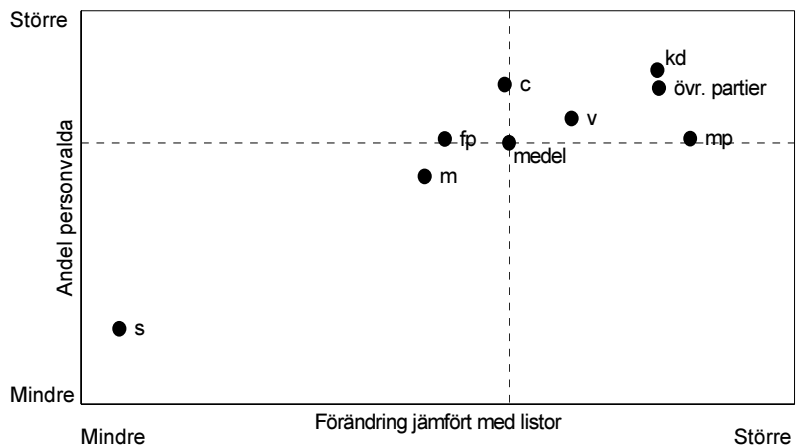
Vid 2002 års val valdes totalt 15 278 ledamöter till riksdag, kommunfullmäktige och landstingsfullmäktige. Av dessa erhöll 3 119, eller drygt 20 %, personröster över personvalsspärren (8 respektive 5 %). Med andra ord innebar valresultatet att var femte förtroendevald blev personvald. Som framgått ovan stod det stora flertalet av dessa redan på valbar plats på sitt partis lista, dvs. de skulle ha blivit valda även med det gamla valsystemet. Endast 305, eller 2 %, av de valda skulle inte blivit personvalda i ett system utan personval.

Sett till förändringar av kandidaturvalet till de politiska församlingarna på olika nivåer kan, mot den bakgrunden, personvalet knappast sägas ha haft någon större påverkan på partiväsendet. Med några få undantag har församlingarna samma utseende som de skulle haft om personvalsinslaget helt tagits bort. Detta i sig är dock inte detsamma som att personvalsinslaget inte har någon betydelse. Väljarna kan ju ha personröstat på ett sätt som bekräftar den kandidatrangordning som gjorts av partierna. De kan då sägas ha gett sitt aktiva stöd till samma kandidater som fått störst stöd inom partierna. Hade partierna gjort en annan kandidatrangordning är det möjligt att väljarna personröstat på ett sätt som inneburit fler kandidater på icke valbar plats blivit valda, vilket skulle inneburit att påverkan på partiväsendet blivit större. Som framgått är en av fem ledamöter i riksdag, kommunfullmäktige och landstingsfullmäktige personvalda.

Om en av fem skall anses vara mycket eller litet beror på förväntningarna. Den stora majoriteten ledamöter, fyra av fem, har inte väljarnas aktiva stöd till grund för sitt mandat. Samtidigt innebär personvalssystemets utformning att stort väljarstöd för ett partis kandidat i en valkrets kan försvåra för andra av partiets kandidater att bli personvalda. För att ett partis kandidater skall bli personvalda bör, ifall partiet har flera mandat i valkretsen, väljarna sprida sina personröster. Sprider ett partis väljare sina personröster i alltför stor utsträckning kan dock konsekvensen bli att ingen av partiets kandidater blir personvald av det skälet att ingen av dem klarar personvalsspärren.

Även om partiväsendet totalt sett inte har påverkats i någon nämnvärd utsträckning kan vissa partier ha påverkats mer än andra. I figur 3:1 illustreras i vilken utsträckning personvalet 2002 påverkade de olika riksdagspartierna. Som framgår av figuren finns ett samband mellan förändring i kandidaturvalet jämfört med rangordningen på partiernas listor och andel personvalda. Ju större förändring jämfört med listan, desto större andel av ett partis ledamöter tenderar att ha blivit personvalda. På motsvarande sätt kan konstateras att ju mindre förändringen var jämfört med listan, desto mindre andel av ett partis ledamöter blev personvalda. Det visar sig alltså inte vara så att de partier vars kandidaturval påverkats minst av personvalet har ett aktivt stöd bland sina väljare för den kandidatrangordning som gjorts inom partiet. Snarare har deras väljare antingen valt att inte personrösta, alternativt personröstat på kandidater som inte kom över personvalsspärren.

FIGUR 3:1 PERSONVALET'S BETYDELSE FÖR OLIKA PARTIER (SAMTLIGA VAL)

Av partierna i figuren har Socialdemokraterna påverkats relativt sett minst av personvalssystemet. I enlighet med det konstaterade sambandet har Socialdemokraterna också lägst andel personvalda. Att förändringen av kandidaturvalet är liten beror alltså inte på att de väljare som röstat på Socialdemokraterna aktivt har stöttat de nomineringar som gjorts inom partiet. Som framgick i föregående avsnitt har de snarare valt att inte personrösta över huvud taget.

Av övriga partier som relativt sett påverkades lite av personvalet kan nämnas Centerpartiet. Som framgår av figuren har de nomineringar som gjorts inom Centerpartiet ändrats i mindre utsträckning än genomsnittet. Samtidigt är andelen personvalda centerpartister något högre än genomsnittet. Jämfört med övriga partier har således Centerpartiets väljare i något större utsträckning valt att aktivt stötta de nomineringar som gjorts inom partiet.

De partier vars kandidaturval påverkades relativt sett mest av personvalet 2002 är Miljöpartiet de gröna och Kristdemokraterna. Jämfört med andra partier skiljer sig deras valda kandidater förhållandevis mycket från de kandidater som nominerats inom partier på valbar plats. För Miljöpartiets del kan även konstateras att andelen personvalda är något lägre än förväntat med hänsyn till förändringen i partiets kandidaturval.

Även om det, som framgått, finns skillnader mellan partierna i vad mån de påverkats av personvalssystemet bör poängteras att skillnaderna är små. I inget parti har partiets egen kandidatrangordning förändrats i någon större omfattning till följd av personvalet. Andelen valda som inte skulle valts med det gamla valsystemet varierar mellan 0,3 och 4,3 %. Personvalet förefaller således ha begränsad påverkan på såväl partiväsendet i stort som enskilda partier.

3.6 Sammanfattning – partiväsendet

Personvalssystemets utformning kan sägas vara en avvägning mellan väljarnas och partiernas inflytande över vilka kandidater som skall väljas in i de politiska församlingarna. Det ansågs inför reformen inte rimligt att den rangordning som partierna gör på sina respektive listor omkullkastades av endast ett fåtal väljare.

I vad mån partiväsendet och partierna påverkats av personvalet studeras i rapporten i tre led. För det första, hur stor andel av partiernas väljare personröstar? För det andra, hur många av partiernas valda kom över personvalsspärren? För det tredje, hur många av partiernas valda skulle inte ha blivit invalda utan systemet med personval? Partier vars väljare endast i liten utsträckning personröstade, vars valda endast i liten utsträckning kom över personvalsspärren samt vars valda endast i liten utsträckning stod på icke valbar plats på partiets lista kan sägas påverkades mindre av personvalet än partier vars väljare i stor utsträckning personröstade, vars valda i stor utsträckning kom över personvalsspärren samt vars valda till stor del stod på icke valbar plats.

Vad gäller partiernas väljare hade Centerpartiet störst andel personröstande. Minst andel personröstande bland sina väljare hade Socialdemokraterna och Folkpartiet liberalerna. I det senare fallet kan den låga andelen bero på att partiet fick flera nya väljare under valrörelsen, och eftersom dessa sannolikt inte var lika kunniga om partiets kandidater kan många av dem ha valt att inte personrösta. Jämfört med personvalsdeltagandet i 1998 års val var nedgången också särskilt stor bland Folkpartiets väljare. Andra partiers väljare som per-

sonröstade i klart mindre utsträckning 2002 än 1998 var Centerpartiet och Kristdemokraterna. Minst var förändringarna bland Vänsterpartiets och Miljöpartiets väljare.

Andelen av de valda kandidaterna som klarade personvalsspärren var totalt sett cirka en fjärdedel i riksdagsvalet, knappt en femtedel i kommunfullmäktigvalen, och drygt en tredjedel i landstingsfullmäktigvalen. Det parti som har störst andel ledamöter som kom över personvalsspärren var Centerpartiet; av de centerpartistiska riksdagsledamöterna gjorde över 80 % det. Klart lägst andel som klarade personvalsspärren hade Socialdemokraterna. Undersökningen visar att partiernas storlek i valmanskåren samvarierar med andelen personvalda i partierna; ju fler väljare som röstar på ett parti, desto mindre andel av partiets kandidater tenderar att klara personvalsspärren.

Det stora flertalet som klarade personvalsspärren stod på valbar plats på sina partiers listor och de skulle således blivit valda i ett system utan personval. Att de blev personvalda kan ses som att den kandidatrangordning som gjordes inom partierna inför valen bekräftades av väljarna. Av de kandidater som stod på icke valbar plats i riksdagsvalet klarade 10 personvalsspärren, vilket var två färre än 1998. I kommunfullmäktigvalen var motsvarande antal 161 (av totalt 13 273 valda kandidater) och i landstingsfullmäktigvalen 77 (av totalt 1 656 valda kandidater).

I alla partier gäller att den kandidatrangordning som inför valet gjordes av partiernas nominerande instanser nästan helt överensstämde med de slutligen valda; andelen valda i olika partier som inte stod på valbar plats varierar mellan 0,3 och 4,3 %. De partier vars kandidaturval påverkades relativt sett mest av personvalet var Miljöpartiet de gröna och Kristdemokraterna. Minst påverkades Socialdemokraternas kandidaturval.

4 Kandidaterna och personvalet

Den tredje aktörskategorin i undersökningen är kandidaterna till de politiska församlingarna. Hur personvalsreformen påverkat dessa kan studeras med avseende på yttre och inre kandidategenskaper. Vad gäller yttre egenskaper är frågan om och i så fall hur personvalsreformen försvårar för vissa grupper att bli valda, vilket i förlängningen leder till sämre social representativitet. De inre kandidategenskaperna har att göra med de valdas representationsstil eller företrädarroll.

4.1 Sociala grupper

Inför personvalsreformen uttrycktes farhågor för att vissa grupper skulle missgynnas av ett ökat personvalsinslag. Grupper som lyftes fram var kvinnor, unga och invandrare (Holmberg & Möller 1999b s. 9).

Kön

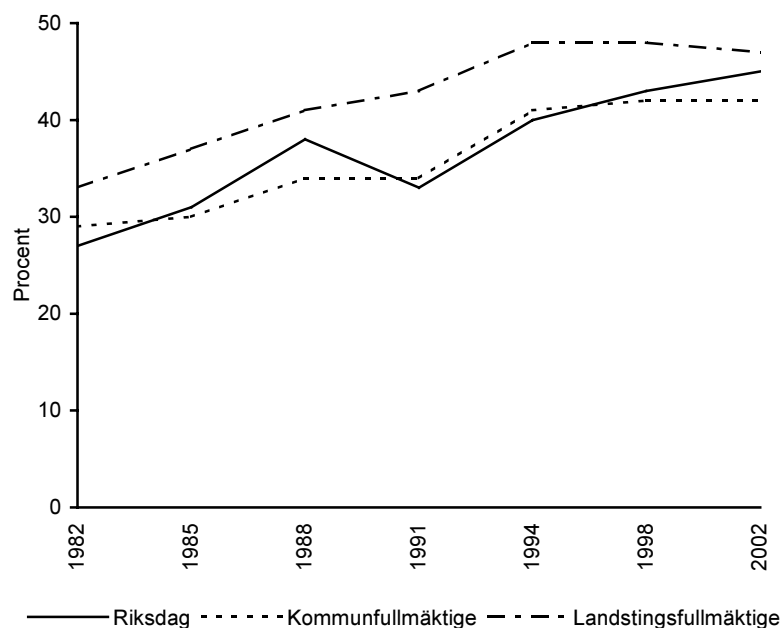
Rådet för utvärderingen av 1998 års val konstaterade i sitt betänkande att personvalssystemet varken gynnat eller missgynnat kvinnor (SOU 1999:136 s. 129). Manliga kandidater fick förvisso betydligt fler personröster än kvinnliga kandidater; i riksdagsvalet erhöll de kvinnliga kandidaterna 38 % av personrösterna trots att de utgjorde 43 % av samtliga kandidater. Anledningen till det visade sig dock till stor del bero på att män hade mer framstående positioner inom partierna och oftare toppade partiernas listor än kvinnor (Håkansson 1999 s. 227). Enligt rådet snarast tydliggjorde personvalssystemet den obalans som ansågs råda mellan kvinnliga och manliga kandidaters ställning i partiorganisationerna och vid partiernas nomineringar. Rådet menade att om det även i fortsättningen kommer att förhålla sig så att män till övervägande delen får de högsta placeringarna på partiernas valsedlar finns en risk för att kvinnliga kandidater kommer att missgynnas, och rådet ansåg att det var viktigt att utvecklingen följs. Av de sju riksdagspartiernas valsedlar i 29 valkretsar toppades 33 % av kvinnliga kandidater.

Vad gäller 2002 års val kan först konstateras att kvinnors representation i riksdagen ökade för tredje valet i rad. Ökningen var 2 procentenheter, från 43 till 45 %, vilket innebär att andelen kvinnliga ledamöter i riksdagen är den högsta någonsin. I kommunfullmäktigförsamlingarna var andelen kvinnliga ledamöter efter 2002 års val ungefär densamma som efter 1998 års val (42 %). I landstingsfullmäktigförsamlingarna minskade andelen kvinnor marginellt (från 48 till 47 %).

I figur 4:1 visas utvecklingen av andelen kvinnliga ledamöter i riksdagen, kommunfullmäktige och landstingsfullmäktige sedan 1982. Sedan det sista valet före personvalsreformen, 1994, har andelen kvinnliga ledamöter ökat i riksdagen, medan den i stort sett är oförändrad i kommun- och landstings-

fullmäktigförsamlingarna (i enskilda kommuner och landsting kan utvecklingen självklart ha varit en annan). Personvalssystemet har med andra ord inte åtföljts av färre kvinnliga ledamöter.

FIGUR 4:1 KVINNLIGA VALDA VID DE ALLMÄNNA VALEN 1982–2002

Källa: SCB

Hur påverkades den parlamentariska jämställdheten av 2002 års personval? För att besvara frågan kan först studeras hur de personröster som erlades 2002 fördelade sig mellan manliga och kvinnliga kandidater. Av tabell 4:1 framgår att drygt 43 % av alla personröster lades på kvinnliga riksdagskandidater. Kvinnliga kandidater i riksdagsvalet fick alltså färre personröster än manliga kandidater. Detta behöver dock inte innebära att personvalet missgynnade kvinnliga kandidater. Andelen av personrösterna som tillfallit kvinnliga kandidater bör ses i relation till andelen kvinnliga kandidater på valsedlarna. Om andelen personröster som lagts på kvinnliga kandidater är lägre än andelen kvinnor på valsedlarna finns det anledning att tala om att personvalet eventuellt missgynnar kvinnliga kandidater. Som framgår av tabellen var drygt 43 % av kandidaterna i 2002 års riksdagsval kvinnor. Andelen av de erlagda personrösterna som tillföll kvinnliga kandidater överensstämmer således med andelen kvinnor på valsedlarna. Det finns med andra ord ingen anledning att i detta avseende tala om att personvalet skulle ha missgynnat kvinnliga kandidater.

TABELL 4:1 ANDEL KVINNLIGA KANDIDATER, PERSONRÖSTER OCH PERSON-
VALDA I 2002 ÅRS VAL FÖR PARTIER SOM TAGIT MANDAT (%)

	Riksdag	Kommun- fullmäktige	Landstings- fullmäktige
Alla kandidater	43,3	40,7	45,7
Personröster, alla kandidater	43,1	37,4	48,6
Personvalda	41,9	31,6	47,0
Personvalda på icke valbar plats	60,0	26,1	48,1
Toppkandidater	40,7	29,6	44,7
Personröster, toppkandidater	34,7	28,3	47,1

Källa: Valmyndigheten

Studerar andelen erhållna personröster i riksdagsvalet uppdelat per valkrets kan konstateras att det finns stora variationer mellan olika valkretsar (SCB 2003a s. 266). I 25 av de 29 valkretsarna har manliga kandidater erhållit fler personröster än kvinnliga kandidater.¹⁷ I flera av dessa valkretsar är skillnaden dock liten. Det gäller t.ex. i Stockholms kommun, Stockholms län, Västra Götalands län västra, Dalarnas län och Jämtlands län; i dessa är andelen personröster på kvinnliga och manliga kandidater näst intill lika stora. I andra valkretsar är skillnaden stor, t.ex. Jönköpings län, Kronobergs län, Kalmar län, Malmö kommun, Örebro län och Norrbottens län; i dessa är andelen personröster på manliga kandidater nästan dubbelt så stor som andelen personröster på kvinnliga kandidater. Dessa skillnader kan indikera att villkoren för kvinnliga kandidater i riksdagsvalet varierar i olika delar av landet. Uppgift om andelen kvinnor och män på valsedlarna i respektive valkrets saknas dock. Andelen personröster som i respektive valkrets tillfallit kvinnliga kandidater kan således inte sättas i relation till andelen kvinnliga kandidater i valkretsen.

Liksom i riksdagsvalet fick i kommunfullmäktigvalen 2002 kvinnliga kandidater färre personröster än manliga kandidater; ca 37 % av de erlagda personrösterna gick till kvinnliga kandidater. Som framgår av tabellen var dock andelen kvinnor som stod på valsedlarna i kommunfullmäktigvalen mindre än andelen män, vilket delvis torde vara förklaringen till att kvinnliga kandidater fick färre personröster. Andelen personröster som lades på kvinnor var dock något lägre än andelen kvinnor på valsedlarna, vilket skulle kunna tyda på att kvinnor missgynnas av personvalet i kommunerna. I landstingsfullmäktigvalen lades nästan hälften, ca 49 %, av personrösterna på kvinnliga kandidater. Andelen kvinnor på valsedlarna var ca 46 %. Andelen personröster som lades på kvinnliga kandidater var således något högre än andelen kvinnliga kandidater, vilket skulle kunna tolkas som att män missgynnas av personvalet i landstingen.

Studerar andel erhållna personröster i kommunfullmäktigvalet i respektive kommun framkommer att manliga kandidater fick fler personröster än kvinnliga kandidater i hela 274 av de 290 kommunerna (SCB 2003c s. 296 f.). I

¹⁷ De valkretsar där kvinnliga kandidater erhållit fler personröster är Södermanlands län, Östergötlands län, Västra Götalands läns norra och Gävleborgs län.

vissa kommuner fick manliga kandidater mer än fem gånger så många personröster som kvinnliga kandidater. Det finns här ingen möjlighet att kontrollera i vad mån andel röster på kvinnliga kandidater i kommunfullmäktigvalen överensstämmer med andelen kvinnor på valsedlarna. De mycket stora skillnaderna mellan personröster på kvinnliga och manliga kandidater som finns i vissa kommuner torde dock knappast enbart kunna förklaras av att de förra är så pass mycket färre än de senare, vilket skulle tyda på att villkoren för kvinnliga kandidater i personvalet varierar stort mellan olika kommuner. Studeras landstingsfullmäktigvalet i respektive landsting framkommer att manliga kandidater fick fler personröster än kvinnliga kandidater i 13 av de 20 landstingen (SCB 2003b s. 277), dvs. i något fler än hälften av landstingen. Jämfört med kommunfullmäktigvalen är skillnaden mellan könen i landstingsfullmäktigvalen alltså betydligt mindre.

Det faktum att manliga kandidater i 2002 års val totalt sett erhöll fler personröster än kvinnliga kandidater behöver inte innebära att fler män än kvinnor blev personvalda. För att en kandidat skall bli personvald fordras att vederbörande blir kryssad av minst 8 % (riksdagsvalet) eller 5 % (kommunvalet) av sitt partis väljare. Av dem som blev personvalda vid riksdagsvalet 2002 var, som framgår av tabell 4:1, ca 42 % kvinnor. Andelen personvalda kvinnor är således mindre än andelen personvalda män, men den avviker knappast från andelen kvinnor på valsedlarna (43 %). Vidare är sedan tidigare känt att kandidater som står högt upp på partiernas listor tenderar att samla fler personröster, och därmed bli personvalda i större utsträckning, än kandidater som står långt ner; att vara toppkandidat eller placerad långt ner på listan har beskrivits som den kanske viktigaste faktorn när det gäller att förklara andelen personröster på olika kandidater i personvalet (Håkansson 1999 s. 227). Eftersom fler valsedlar toppades av män än av kvinnor – ca 59 % av toppkandidaterna var män och 41 % kvinnor (se tabell 4:1) – kan det också förklara varför fler män blev personvalda än kvinnor. Ses enbart till gruppen personvalda som inte stod på valbar plats i riksdagsvalet, och som alltså inte skulle ha blivit valda utan det nuvarande personvalssystemet, visar det sig att en majoritet, 60 %, är kvinnor – detta trots att det stod fler män än kvinnor på partiernas listor.

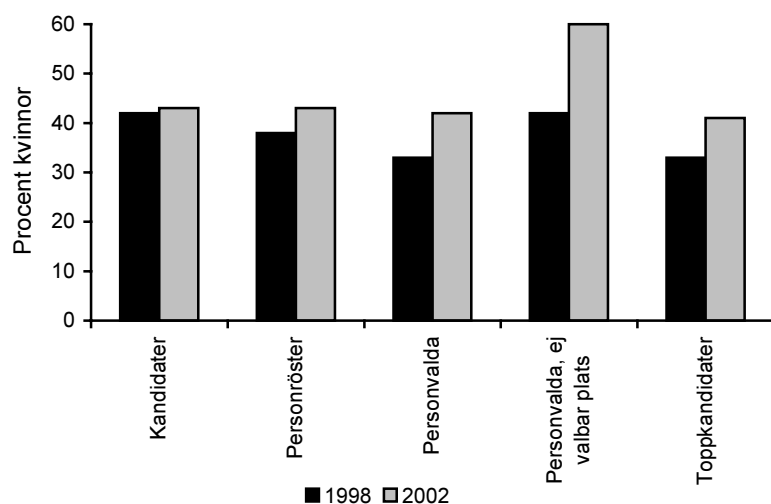
I kommunfullmäktigvalen 2002 var knappt 32 % av de personvalda kvinnor. Av tabell 4:1 framgår även att mindre än 30 % av partiernas valsedlar hade en kvinna som första namn på listan. Den låga andelen kvinnliga toppkandidater torde således vara en viktig förklaring till varför andelen personvalda kvinnor i kommunfullmäktige är klart mindre än andelen personvalda män. Studeras enbart de som stod överst på partiernas listor i kommunfullmäktigvalen visar sig andelen personröster som lagts på kvinnliga toppkandidater i stort sett överensstämma med andelen kvinnliga toppkandidater (knappt 30 %). Kvinnliga toppkandidater tycks med andra ord inte ha svårare att få personkryss av väljarna än manliga toppkandidater. Ses enbart till gruppen personvalda som inte stod på valbar plats i kommunfullmäktigvalen är andelen kvinnor dock ca 26 %, vilket är en klart mindre än andelen kvinnliga

kandidater. Resultaten skulle kunna tyda på att kvinnliga kandidater i kommunfullmäktigvalen har svårare än manliga kandidater att ta sig förbi den kandidatrangordning som fastlagts av partiernas nominerande institutioner.

I landstingsfullmäktigvalen 2002 var nästan hälften, 47 %, av de personvalda kvinnor, vilket i stort sett överensstämmer med andelen kvinnliga kandidater (ca 46 %). Andelen av partiernas valsedlar i landstingsfullmäktigvalen som toppades av en kvinnlig kandidat var hög jämfört med riksdagsvalet och kommunfullmäktigvalen (ca 45 %), vilket således skulle kunna vara en förklaring till att de blivit personvalda i så pass stor utsträckning. Vad gäller personvalda som stod på icke valbar plats på sitt partis lista var ca 48 % kvinnor. Andelen av dem som tog sig förbi partiernas kandidatrangordning som var kvinnor var således något större än andelen kandidater som var kvinnor (ca 48 respektive 46 %). Det finns således inget i den officiella valstatistiken som tyder på att kvinnliga kandidater har svårare att ta sig förbi partiernas kandidatrangordning i landstingsfullmäktigvalen, snarare tvärtom.

Vad kan sägas om utvecklingen över tid avseende manliga respektive kvinnliga kandidater i personvalet? I figur 4:2 jämförs 1998 och 2002 års riksdagsval. Som framgår var andelen kvinnliga kandidater i stort sett densamma 2002 som 1998 (43 respektive 42 %). Detta till trots ökade den andel av personrösterna som gick till kvinnliga kandidater, från 38 till 43 %. I linje med den utvecklingen ökade andelen kvinnor bland de personvalda riksdagsledamöterna, från 33 till 42 %. Utvecklingen var densamma i gruppen personvalda riksdagsledamöter som inte stod på valbar plats; i den ökade andelen kvinnor från 42 till 60 %.

FIGUR 4:2 KÖN OCH PERSONVAL I 1998 OCH 2002 ÅRS RIKSDAGSVÄL

Källor: Valmyndigheten, SOU 1999:136, SCB

Kvinnliga riksdagskandidater förefaller således ha flyttat fram sina positioner i personvalet. Som anförts ovan tenderar kandidaternas placering på valsedeln att ha stor betydelse för i vilken mån väljarna personröstar på dem. Kandidater som står överst tenderar att få fler personröster än kandidater som står längre ned på listan. Antalet valda kandidater som inte stod på valbar plats är också förhållandevis litet. Mot den bakgrunden skulle en förklaring till utvecklingen kunna vara att fler kvinnliga kandidater blivit placerade högre upp på sitt partis lista 2002 än 1998. Så visar sig också vara fallet. Som framgår av figur 4:2 ökade andelen kvinnor bland partiernas toppkandidater, från 33 till 41 %.

Sammantaget kan sägas att personvalet i sig knappast missgynnar kvinnliga kandidater. I framför allt kommunfullmäktigvalen finns förvisso indikatorer som pekar mot att kvinnliga kandidater har svårare att bli personvalda än manliga kandidater, men i landstingsfullmäktigvalen är bilden i det närmaste den motsatta. Andra faktorer än kön, såsom tidigare uppdrag, position inom sitt parti och inte minst placering på valsedeln, har sannolikt större betydelse för möjligheten att bli personvald, och i den mån personvalet missgynnar kvinnliga kandidater och gynnar manliga torde det ha sin grund i hur partierna fungerar internt i dessa avseenden. Den slutsats som drogs av Rådet för utvärdering av 1998 års val, att personvalssystemet är neutralt och inte gynnar vare sig män eller kvinnor (SOU 1999:136 s. 129), står sig. Rådet anförde dock att om det även i fortsättningen kommer att förhålla sig så att män till övervägande del får de högsta placeringarna på partiernas valsedlar finns risk att kvinnliga kandidater kommer att missgynnas. Det var enligt rådet därför angeläget att noga följa utvecklingen på området. Som framgått ovan tycks utvecklingen 1998–2002 ha gått i den riktning som rådet efterlyste.

Ålder

Vad gäller ålder visade undersökningar som Rådet för utvärdering av 1998 års val lät genomföra att riksdagsledamöternas medelålder var ungefär densamma efter 1998 års som efter 1994 års val. Vidare var åldersskillnaden mellan dem som i 1998 års val blev personvalda och övriga ledamöter små. En studie som gjordes på uppdrag av rådet visade att det fanns ett starkt samband mellan ålder och andel personröster; kandidater i den övre medelåldern (45–59 år) fick betydligt fler personröster än övriga kandidater. I likhet med skillnaden mellan kvinnor och män var dock skillnaden mellan olika åldersgrupper till stor del kopplad till position inom partierna och placering på partiernas listor (Håkansson 1999 s. 227). Enligt rådet rådde ingen tvekan om att ålder vid den aktuella tidpunkten hade relativt liten betydelse jämfört med listplacering. Rådet noterade inför framtiden också att unga väljare var särskilt positiva till personvalssystemet (SOU 1999:136 s. 130).

I tabell 4:2 redovisas medelålder bland valda kandidater i 1994, 1998 och 2002 års riksdagsval. Vid sista riksdagsvalet före personvalsreformen, 1994, var medelåldern i genomsnitt 49,3 år. Som alltså konstaterades av Rådet för utvärdering av 1998 års val var medelåldern ungefär densamma vid 1998 års

riksdagsval. Av tabellen framgår även att medelåldern inte heller ändrades nämnvärt vid 2002 års riksdagsval. Den genomsnittlige riksdagsledamoten har således inte blivit äldre efter personvalets införande. Studeras den åldersmässiga spridningen bland riksdagsledamöterna framkommer även att andelen yngre under 30 år och andelen äldre över 64 år inte ändrats nämnvärt mellan 1994, 1998 och 2002.

TABELL 4:2 MEDELÅLDER I RIKSDAGEN 1994, 1998 OCH 2002

Parti	Valår		
	1994	1998	2002
M	51,5	50,9	48,5
C	50,6	50,9	47,4
Fp	52,7	51,7	46,1
Kd	48,8	45,9	51,4
Mp	48,9	43,2	45,7
S	48,4	47,4	49,0
V	46,4	45,0	49,3
Medel	49,3	48,7	48,5

Källor: SOU 1999:136, Valmyndigheten

Resultaten i tabell 4:2 säger endast något om åldern bland riksdagsledamöter totalt sett. Det går inte utifrån den att studera om åldern bland de kandidater som blev personvalda och övriga valda kandidater skiljer sig åt. Detta redovisas i stället i tabell 4:3. I tabellen ingår valda till riksdagen, kommunfullmäktige och landstingsfullmäktige. Av tabellen framgår att de personvaldas medelålder endast var marginellt högre än medelåldern bland samtliga valda. Bland dem som valdes in i riksdagen är skillnaden 0,4 år. Denna siffra är något lägre än vid 1998 års riksdagsval, då skillnad var ca 2 år (SOU 1999:136 s. 89). I kommun- och landstingsfullmäktigförsamlingarna är skillnaden mellan de personvaldas och samtliga valdas medelålder 0,3 respektive 0,7 år.

TABELL 4:3 MEDELÅLDER BLAND SAMTLIGA VALDA OCH PERSONVALDA I 2002
ÅRS VAL

Val	Samtliga valda	Personvalda	Differens
			personvalda-samtliga
Riksdag	48,5	48,9	0,4
Kommunfullmäktige	50,7	51,0	0,3
Landstingsfullmäktige	51,8	52,5	0,7

Källa: Valmyndigheten

Sammantaget vad gäller personvalet och dess betydelse för den åldersmässiga sammansättningen i riksdagen, kommunfullmäktige och landstingsfullmäktige tycks slutsatserna som gjordes av Rådet för utvärdering av 1998 års val alltså stå sig. Ålder förefaller inte ha haft någon större betydelse för vilka kandidater som blivit personvalda.

Invandrarbakgrund

Den tredje gruppen som befarades missgynnas av personvalsreformen var invandrare. En studie som genomfördes på uppdrag av Rådet för utvärdering av 1998 års val visade att kandidater med invandrarbakgrund utnyttjade personvalsinstrumentet i samma utsträckning som andra kandidater (Soininen & Bäck 1999). Inte sällan hade dock invandrare startat personvalskampanjer för att kompensera för bristande stöd från den egna partiledningen, och personvalskampanjer hade haft betydelse för att invandrare blivit valda till kommunala uppdrag, framför allt till ersättaruppdrag. Personvalssystemet hade också ökat invandrade partimedlemmars engagemang i framför allt storstäderna, som annars beskrevs som miljöer som generellt sett var minst gynnsamma för personvalskampanjande. I studien påpekades att vad som går att åstadkomma i ökad invandrarrepresentation genom ändrade nominerings- och valförfaranden ändå torde vara marginellt i förhållande till vad som skulle vara möjligt om partierna i större utsträckning hade förmåga att integrera fler personer med invandrarbakgrund i sina organisationer. Rådets bedömning av resultaten blev att personvalsreformen knappast vare sig hade gynnat eller missgynnat invandrarkandidaterna. Vissa positiva effekter fanns dock som enligt rådet förhoppningsvis kunde leda till att partierna lyckades få med fler personer med invandrarbakgrund i sina organisationer.

I tabell 4:4 redovisas andel utrikes födda ledamöter i de politiska församlingarna 1994–2002. Som framgår av tabellen har andelen utrikes födda ökat i både riksdag, kommunfullmäktige och landstingsfullmäktige efter personvalsreformens införande. Jämfört med deras andel i befolkningen är de emellertid alltför underrepresenterade på alla politiska nivåer.

TABELL 4:4 ANDEL UTRIKES FÖDDA OCH VALDA 1994, 1998 OCH 2002 (%)

Val	1994	1998	2002
Riksdag	2	2	5
Kommunfullmäktige	5	5	6
Landstingsfullmäktige	4	6	7

Källa: SCB

I vilken utsträckning de utrikes födda ledamöterna är personvalda framgår inte av tabellen, och det går inte att utifrån den dra några säkra slutsatser i vad mån den positiva utvecklingen av andelen utrikes födda i riksdag, kommunfullmäktige och landstingsfullmäktige har att göra med personvalet. Dock finns det inget som talar för att personvalet missgynnar kandidater med invandrarbakgrund, snarare tvärtom (jfr *Kommunaktuellt* 2002).

4.2 Förtroenderoll

Inre kandidategenskaper har att göra med de valdas representationsstil eller företrädarroll. Frågan i detta sammanhang är alltså om personvalda kandidater i dessa avseenden skiljer sig från icke personvalda kandidater. Inför person-

valsreformen fanns på flera håll positiva förväntningar på personvalet. Man hoppades att personvalet skulle medföra att de förtroendevalda blev mer kända i sina valkretsar och mer förankrade hos sina väljare, vilket i sin tur skulle kunna leda till ökat valdeltagande. På andra håll var förväntningarna negativa. Man befärade att personvalet skulle leda till ett större behov för enskilda kandidater att profilera sig på bekostnad av sina partier, vilket i förlängningen kunde ha negativ effekt på partisammanhållningen i de beslutande församlingarna och försvåra den parlamentariska beslutsprocessen.

Studier av hur det tyska blandvalssystemet fungerar tyder på att olika kandidategenskaper betonas beroende på varifrån – partiet eller väljarna i valkretsen – kandidaterna hämtar sitt mandat (Isberg 2003 s. 17). Valsystemet i Tyskland består av två val: valkretsval, som är majoritetsval i enmansvalkretsar och kan beskrivas som ett slags personval, och listval, som är val på parti. Undersökningar visar att beredskapen att utföra arbete i valkretsen anses betydligt viktigare bland kandidater i valkretsvalen än bland kandidater i listvalen. Däremot anses innehav av positioner inom partiet vara viktigare bland kandidater i listvalen än bland kandidater i valkretsvalen.

Om resonemanget om personvalssystemets effekter på de valdas representationsstil och företrädarroll har fog för sig borde personvalda riksdagsledamöter uppvisa en högre individuell aktivitet i riksdagsarbetet och starkare profilering gentemot sina respektive partier än icke personvalda riksdagsledamöter. Som mått på individuell aktivitet i riksdagsarbetet kan i undersökningen användas antal egenmotioner och antal frågor för skriftliga svar, och som mått på profilering gentemot partiet kan användas frånvaro vid omröstningar i kammaren och avvikelse från partilinjens vid votering i kammaren (Anckar, Karvonen & Isaksson 2001 s. 55). Det kan förvisso diskuteras i vad mån dessa mått verkligen mäter vad de är avsedda att mäta. Ledamöternas individuella aktivitet i riksdagsarbetet och profilering gentemot sina partier skulle säkert kunna mätas på andra, mer tillförlitliga sätt, t.ex. i form av aktiviteter som riktar sig gentemot väljarna i den egna valkretsen eller uttalanden i medier där vederbörande ledamot framför ståndpunkter som avviker från det egna partiets linje. Att studera sådana mått på individuell aktivitet och profilering gentemot sitt eget parti skulle dock förutsätta tillgång till andra data och metoder än de som är möjliga att tillgå inom ramen för denna rapport. Mot bakgrund av detta bör emellertid resultaten i undersökningen nedan tolkas med försiktighet.

På konstitutionsutskottets kanslis uppdrag har riksdagens utredningstjänst tagit fram data om antal egenmotioner, antal frågor för skriftliga svar, frånvaro vid omröstningar och antal avvikelser från partilinjens för samtliga riksdagsledamöter under 2002/03 års riksmöte. Datamängden har sedan analyserats statistiskt i konstitutionsutskottets kansli.

I tabell 4:5 redovisas samband mellan personval och individuell aktivitet i riksdagsarbetet. Ingår gör enbart riksdagsledamöter som varit i tjänst under hela riksmötet. Först i tabellen studeras antal egenmotioner. Totalt lade i genomsnitt varje riksdagsledamot cirka elva egenmotioner under 2002/03. Av

tabellen (Modell 1) framgår att de tio ledamöter som var personvalda och som stod på icke valbar plats på sitt partis lista i genomsnitt skrev sju fler egenmotioner än de ledamöter som blev invalda enbart på grund av sin listplacering. De personvalda som stod på valbar plats och som dessutom blev personvalda skrev i genomsnitt ännu fler motioner, cirka tio fler än de enbart listvalda.

Resultaten visar att personvalda ledamöter – både de som stod på valbar plats och de som inte stod på valbar plats – är mer aktiva i form av motionskrivande än icke personvalda. Som framgått i det föregående är gruppen personvalda som inte stod på valbar plats liten och antal motioner hos enskilda ledamöter kan påverka sambandet. Variationen inom de olika grupperna av ledamöter är också förhållandevis stor, dvs. det finns även personvalda ledamöter som skrivit få motioner och listvalda ledamöter som skrivit många motioner. Den statistiska analysen ger dock vid handen att sambandet mellan personval och antal motioner är systematiskt; skillnaden mellan personvalda som stod på icke valbar plats och listvalda¹⁸ respektive mellan personvalda som stod på valbar plats och listvalda¹⁹ är statistiskt signifikant.

Mest aktiva är de som är invalda både på personröster och listplacering, vilket kan tyckas något märkligt. Om det nu är personvalet som har betydelse för individuell aktivitet i riksdagsarbetet borde de som enbart är personvalda uppvisa en åtminstone lika hög grad av aktivitet som de som är både personvalda och listvalda. En självklar invändning är att det inte enbart är personval som kan ha samband med riksdagsledamöters individuella aktivitet i riksdagsarbetet. Andra tänkbara faktorer kan t.ex. vara ledamöternas position i partiet och partigruppen, ledande uppdrag i utskott, tid som riksdagsledamot, partitillhörighet och individegenskaper som kön och ålder.

I tabell 4:5 (Modell 2) redovisas samband mellan personval och individuell aktivitet i riksdagsarbetet med hänsyn till dessa faktorer. Som framgår av tabellen skriver de personvalda riksdagsledamöterna alltså fler egenmotioner än de enbart listvalda riksdagsledamöterna. Det vill säga, även när hänsyn tas till position i partiet och partigruppen, ledande utskottsuppdrag, tid som riksdagsledamot, partitillhörighet, kön och ålder är de som är personvalda mer aktiva i detta avseende än de som enbart är listvalda. Skillnaden mellan personvalda som stod på icke valbar plats och listvalda²⁰ respektive mellan personvalda som stod på valbar plats och listvalda²¹ är alltså statistiskt signifikant. Vidare försvinner skillnaden mellan dem som är enbart personvalda och dem som är både personvalda och listvalda ($b = 7,1$ respektive $8,0$). De som blivit personvalda är alltså mer aktiva än de som inte blivit personvalda, och om de personvalda stod på valbar plats eller inte på sitt partis lista tenderar att sakna betydelse. Av tabellen framgår också att ordförandena och vice ordförandena i partigrupperna, ordförandena och vice ordförandena i utskotten, nya ledamöter och s.k. nygamla ledamöter skriver färre egenmotioner än genom-

¹⁸ Signifikanta på 95 % säkerhetsnivå.

¹⁹ Signifikanta på 99 % säkerhetsnivå.

²⁰ Signifikanta på 95 % säkerhetsnivå.

²¹ Signifikanta på 99 % säkerhetsnivå.

snittet. Fler egenmotioner än genomsnittet skriver, förutom de personvalda, företrädare för samarbetspartierna (v och mp), företrädare för oppositionspartierna (m, fp, kd och c) och kvinnor.

TABELL 4:5 PERSONVALDA I RIKSDAGEN OCH INDIVIDUELL AKTIVITET (LINJÄR REGRESSION)

Variabler	Modell 1 b	Modell 2 b
Egenmotioner		
Personvald, ej valbar plats	7,0	7,1
Personvald, valbar plats	10,5	8,0
Gruppordförande	–	–5,0
Förtroenderåd e.d.	–	–0,8
Utskottspresidium	–	–2,5
Ny ledamot	–	–9,8
Nygammal ledamot	–	–4,8
Samarbetsparti	–	2,4
Oppositionsparti	–	5,9
Kön (man–kvinna)	–	3,3
Ålder (per 10 år)	–	–1,0
<i>N</i> = 329	<i>R</i> ² = 0,14	<i>R</i> ² = 0,30
Frågor för skriftliga svar		
Personvald, ej valbar plats	4,4	3,5
Personvald, valbar plats	1,8	0,6
Gruppordförande	–	–4,5
Förtroenderåd e.d.	–	–0,5
Utskottspresidium	–	–1,1
Ny ledamot	–	–1,3
Nygammal ledamot	–	0,2
Samarbetsparti	–	3,0
Oppositionsparti	–	4,0
Kön (man–kvinna)	–	0,6
Ålder	–	–1,0
<i>N</i> = 330	<i>R</i> ² = 0,03	<i>R</i> ² = 0,18

Källa: Riksdagens utredningstjänst

Kommentar: I tabellen redovisas ostandardiserade regressionskoefficienter (b). Med personvald, ej valbar plats avses ledamöter som erhållit personröster om minst 8 % av partiets röster och som utan dessa inte hade blivit valda. Med personvald, valbar plats avses ledamöter som erhållit personröster om minst 8 % av partiets röster men som skulle blivit valda även i ett system utan personröster p.g.a. sin placering på listan. Med gruppordförande avses ordförande och ev. vice ordförande i partigrupperna i riksdagen. Med förtroenderåd avses ledamot av partigruppernas förtroenderåd, styrelse eller liknande. Med utskottspresidium avses ordförande och vice ordförande i utskott. Med ny ledamot avses ledamot som sitter sin första mandatperiod i riksdagen. Med nygammal ledamot avses ledamot som inte satt i riksdagen förra mandatperioden men som har suttit i riksdagen tidigare. Med samarbetsparti avses företrädare för Vänsterpartiet och Miljöpartiet de gröna. Med oppositionsparti avses företrädare för Moderata samlingspartiet, Folkpartiet liberalerna, Kristdemokraterna och Centerpartiet. Enbart riksdagsledamöter som varit i tjänst under hela riksmötet ingår i analyserna.

I tabell 4:5 studeras också antal frågor för skriftligt svar som ställts till statsråden. Ju fler frågor en ledamot ställt, desto högre individuell aktivitet kan ledamoten sägas uppvisa i riksdagsarbetet. I genomsnitt ställde riksdagsledamöterna under 2002/03 cirka fyra frågor per ledamot. Som framgår av tabel-

len (Modell 1) var de personvalda som inte stod på valbar plats något mer aktiva i detta avseende än de som enbart var listvalda; i genomsnitt ställde de drygt fyra fler frågor.²² De personvalda som stod på valbar plats, dvs. som både är listvalda och personvalda, ställde i genomsnitt knappt två fler frågor än de listvalda.²³ Om hänsyn tas till andra faktorer som kan tänkas ha betydelse för antalet ställda frågor (Modell 2) blir skillnaden mellan personvalda och icke personvalda mindre. När det gäller de personvalda som stod på valbar plats i valet är skillnaden knappast längre nämnvärd; att dessa ställer fler frågor än listvalda kan alltså snarast hänföras till andra faktorer än till att de är personvalda. De som är personvalda och som stod på icke valbar plats tenderar dock alltså att ställa fler frågor än listvalda. Skillnaden är statistiskt signifikant.²⁴ Av tabellen framgår också att företrädare för oppositionspartierna och samarbetspartierna ställde fler frågor än genomsnittet. Ordförandena och vice ordförandena i partigrupperna, nya ledamöter samt ledamöter med högre ålder tenderar att ställa färre frågor än genomsnittet.

Sambandet mellan personvalet och ledamöternas profilering gentemot det egna partiet studeras i tabell 4:6. Först studeras frånvaro vid omröstningar i kammaren. I genomsnitt var riksdagsledamöterna borta från ca 14 % av omröstningarna under 2002/03. Som framgår av tabellen (Modell 1) var de personvalda som inte stod på valbar plats på sitt partis lista borta något oftare än de som enbart var listvalda. I genomsnitt var deras frånvaro ca 7 procentenheter högre. Även de personvalda som stod på valbar plats var borta oftare än de som enbart var listvalda.²⁵ Om hänsyn tas till andra faktorer som kan tänkas påverka närvaron i kammaren (Modell 2) minskar dock skillnaden mellan personvalda och listvalda, och det går knappast längre att tala om att de förra kännetecknas av att oftare vara frånvarande vid omröstningar än de senare. Grupper som däremot oftare är frånvarande är framför allt, som framgår av tabellen, gruppordföranden, däribland partiordföranden, och utskottsordföranden.

Vad gäller avvikelser från partilinjens kan de vara av tre slag (Anckar, Karvonen & Isaksson 2001 s. 57): ledamoten avstår–partiet röstar ja eller nej, partiet avstår–ledamoten röstar ja eller nej samt röstning konträrt partilinjens. Först kan konstateras att avvikelser från partilinjens i det stora hela inte är särskilt vanliga. I genomsnitt under 2002/03 avvek varje ledamot från partilinjens cirka fem gånger.²⁶ Av tabell 4:6 (Modell 1) framgår dock att personvalda ledamöter avvek något oftare än listvalda. I genomsnitt avvek personvalda som inte stod på valbar plats vid knappt fyra fler voteringar än listvalda. Motsvarande för personvalda som stod på valbar plats är drygt två fler avvikelser. Om hänsyn tas till andra faktorer som kan tänkas påverka antalet avvikelser från partilinjens (Modell 2) visar sig emellertid sambandet mellan per-

²² Signifikanta på 95 % säkerhetsnivå.

²³ Signifikanta på 95 % säkerhetsnivå.

²⁴ Signifikanta på 95 % säkerhetsnivå.

²⁵ Signifikanta på 99 % säkerhetsnivå.

²⁶ Inbegriper samtliga voteringar (ej bara huvudvoteringar). Hänsyn har tagits till ev. felaktiga voteringar som anmälts till kammarkansliet.

sonval och antal avvikelser i stort sett försvinna. Störst benägenhet att avvika har företrädare för samarbetspartierna, företrädare för oppositionspartierna och nygamla ledamöter. Minst benägenhet att avvika har ordförande och vice ordförande i partigrupperna.

TABELL 4:6 PERSONVALDA I RIKSDAGEN OCH PROFILERING GENTEMOT PARTI-
ET (LINJÄR REGRESSION)

Variabler	Modell 1 b	Modell 2 b
Frånvaro vid omröstningar		
Personvald, ej valbar plats	6,6	2,0
Personvald, valbar plats	8,0	3,6
Grupppordförande	–	32,2
Förtroenderåd e.d.	–	1,0
Utskottspresidium	–	6,2
Ny ledamot	–	–1,5
Nygamal ledamot	–	3,9
Samarbetsparti	–	1,4
Oppositionsparti	–	2,1
Kön (man–kvinna)	–	2,4
Ålder (per 10 år)	–	–0,4
<i>N = 331</i>	<i>R² = 0,05</i>	<i>R² = 0,30</i>
Avvikelse från partilinjén		
Personvald, ej valbar plats	3,5	0,4
Personvald, valbar plats	2,3	0,8
Grupppordförande	–	–3,8
Förtroenderåd e.d.	–	–0,6
Utskottspresidium	–	0,1
Ny ledamot	–	0,9
Nygamal ledamot	–	2,7
Samarbetsparti	–	8,3
Oppositionsparti	–	4,7
Kön (man–kvinna)	–	–0,2
Ålder	–	–0,0
<i>N = 330</i>	<i>R² = 0,04</i>	<i>R² = 0,34</i>

Källa: Riksdagens utredningstjänst

Kommentar: I tabellen redovisas ostandardiserade regressionskoefficienter (b). Med personvald, ej valbar plats avses ledamöter som erhållit personröster om minst 8 % av partiets röster och som utan dessa inte hade blivit valda. Med personvald, valbar plats avses ledamöter som erhållit personröster om minst 8 % av partiets röster men som skulle blivit valda även i ett system utan personröster p.g.a. sin placering på listan. Med grupppordförande avses ordförande och ev. vice ordförande i partigrupperna i riksdagen. Med förtroenderåd avses ledamot av partigruppernas förtroenderåd, styrelse eller liknande. Med utskottspresidium avses ordförande och vice ordförande i utskott. Med ny ledamot avses ledamot som sitter sin första mandatperiod i riksdagen. Med nygamal ledamot avses ledamot som inte satt i riksdagen förra mandatperioden men som har suttit i riksdagen tidigare. Med samarbetsparti avses företrädare för Vänsterpartiet och Miljöpartiet de gröna. Med oppositionsparti avses företrädare för Moderata samlingspartiet, Folkpartiet liberalerna, Kristdemokraterna och Centerpartiet.

Analyserna kan sägas visa att det finns en tendens att personvalda ledamöter uppvisar en något högre individuell aktivitet, såsom det här studeras i form av egenmotioner och frågor för skriftliga svar, i riksdagsarbetet än listvalda. De personvaldas profilering gentemot sina partier är dock inte nämnvärt starkare,

så den högre aktiviteten kan inte sägas gå ut över partisammanhållningen, såsom den här studeras. Det bör vidare nämnas att det finns en spridning bland de personvalda och bland de listvalda. Vissa personvalda ledamöter skriver förhållandevis få egenmotioner och ställer förhållandevis få frågor för skriftliga svar, medan det motsatta gäller för vissa listvalda ledamöter. På en allmän nivå tycks det emellertid finnas vissa, om än inte några dramatiska, skillnader mellan det sätt på vilket personvalda och listvalda riksdagsledamöter utövar sitt förtroendeuppdrag.

4.3 Sammanfattning – kandidaterna

Hur personvalet 2002 påverkade kandidaterna studeras med avseende på yttre och inre kandidategenskaper. Vad gäller yttre egenskaper är frågan om personvalet försvårade för kvinnor, unga och invandrare att bli valda. De inre kandidategenskaperna har att göra med de valdas representationsstil eller företrädarroll.

Sedan personvalsreformen infördes 1998 har andelen kvinnor i riksdagen ökat något, medan den i stort sett legat still i kommunfullmäktige och landstingsfullmäktige. Studerar man andelen personröster på kvinnliga och manliga kandidater framkommer att den är klart lägre på de förra än på de senare både i riksdagsvalet, kommunfullmäktigvalen och landstingsfullmäktigvalen. Satt i relation till andelen kvinnliga och manliga kandidater försvinner dock skillnaden i stort sett; andelen personröster som lagts på kvinnliga kandidater är ungefär densamma som andelen kvinnliga kandidater. I vissa valkretsar och kommuner råder dock stora skillnader mellan hur många personröster som lagts på kvinnor respektive män. En viktig förklaring till att manliga kandidater erhöll fler personröster än kvinnliga är sannolikt att de förra i större utsträckning var toppkandidater; det är sedan tidigare känt att de som står högt upp listorna samlar fler personröster än övriga kandidater. Kvinnliga toppkandidater visar sig inte heller genomgående ha svårare att bli personvalda än manliga toppkandidater. Jämfört med 1998 års val har kvinnliga kandidater flyttat fram sina positioner i personvalet. Det finns inget som tyder på att personvalet missgynnar kvinnliga kandidater.

Den åldersmässiga sammansättningen har inte ändrats nämnvärt sedan personvalsreformen. Medelåldern bland de personvalda skiljer sig knappt alls från medelåldern bland samtliga valda, vare sig i riksdagen, kommunfullmäktige eller landstingsfullmäktige. Ålder förefaller således inte ha någon större betydelse för vilka som blev personvalda.

Andelen invandrare i riksdagen, kommunfullmäktige och landstingsfullmäktige har utvecklats positivt sedan personvalsreformen. I vilken utsträckning de personvalda har invandrarbakgrund framgår inte av de undersökningar som ligger till grund för rapporten, men det finns inget som tyder på att personer med invandrarbakgrund har missgynnats av personvalet. Snarare indikerar vissa uppgifter att kandidater med invandrarbakgrund klarar sig väl så bra eller t.o.m. bättre i personvalet än andra kandidater.

De valdas representationsstil eller företrädarroll studeras i rapporten som dels individuell aktivitet i riksdagsarbetet i form av antal egenmotioner och antal frågor för skriftliga svar, dels profilering gentemot det egna partiet i form av närvaro i kammaren och avvikelse från partilinjén. Undersökningen visar att personvalda riksdagsledamöter i genomsnitt är mer aktiva än icke personvalda, dvs. enbart listvalda. Både personvalda som stod på valbar plats och de som inte stod på valbar plats tenderar att skriva fler egenmotioner än de som är enbart listvalda. Sambanden står sig vid kontroll för partitillhörighet, position i partierna och i utskottet, tid i riksdagen, kön och ålder. Till viss del ställer personvalda ledamöter även fler frågor för skriftliga svar än enbart listvalda. Däremot skiljer sig personvalda och listvalda inte åt när det gäller profileringen gentemot det egna partiet. Med hänsyn tagen till andra faktorer som kan tänkas ha betydelse i sammanhanget är de varken oftare frånvarande vid omröstningar i kammaren eller mer benägna att avvika från partilinjén.

Resultaten indikerar således att personvalet kan medföra att ledamöternas individuella aktivitet i riksdagsarbetet ökar, men att det inte går ut över partisammanhållningen. Det bör dock påpekas att undersökningen är begränsad vad gäller både det empiriska underlaget och de studerade variablerna. Det kan diskuteras i vilken utsträckning de studerade variablerna verkligen mäter det som de är avsedda att mäta. Man bör därför vara försiktig med att dra några mer långtgående slutsatser av resultaten.

5 Personvalssystemets utformning

Personvalsinslag i ett valsystem kan utformas på flera olika sätt (Anckar, Karvonen & Isaksson 2001 s. 25 f.). Starkast personvalsinslag föreligger när personröster är det enda kriteriet för vilka som väljs. I takt med att andra faktorer tillmäts betydelse – vanligtvis partiernas kandidatrangordning på listan – försvagas personvalet. När väljarna enbart kan rösta på parti eller ett partis lista är valsystemet ett renodlat partival. Ett specialfall utgörs av val i enmansvalkretsar. Sådana är i strikt mening inga personval eftersom partierna endast nominerar en kandidat per valkrets och följaktligen inte erbjuder väljarna möjlighet att välja mellan flera kandidater. Däremot tenderar valkampanjer i sådana system att bli personcentrerade.

Jämförs valsystem bland världens demokratier framkommer att personval i kombination med partilista, slutna partilistor och val i enmanskretsar är ungefär lika vanliga (jfr Anckar, Karvonen & Isaksson 2001 s. 32). Något mindre vanliga är blandade system, som t.ex. det tyska. Minst vanliga är personval utan partilistor. I de länder som tillämpar personval i kombination med partilista är det något vanligare med starkt personvalsinslag, dvs. att enbart de personliga röstetalen avgör vilka kandidater som blir valda, än med svagt personvalsinslag, dvs. att personrösternas betydelse begränsas av t.ex. aritmetiska spärrar.

Inför personvalsreformen diskuterade Personvalskommittén flera tänkbara utformningar av personvalssystemet (SOU 1993:21). En viktig fråga som behandlades var hur starkt personvalsinslaget skulle vara. Hur stort inflytande borde väljarna respektive partierna ha? En annan diskussion gällde rätten att kandidera i flera valkretsar. Andra diskussioner om personvalet har bl.a. gällt valkretsarnas storlek med avseende på möjligheten att bli personvald och finansiering av personvalskampanjer.

5.1 Spärrnivåernas storlek

Spärren för att bli personvald är som bekant 8 % i riksdagsvalet och 5 % valen till kommun- och landstingfullmäktige. Personvalskommittén ansåg att en spärr borde ligga någonstans i intervallet 5–10 % (SOU 1993:21 s. 122 f.). Eftersom det var svårt att ha någon uppfattning om hur många som skulle välja att personrösta förordade kommittén en viss försiktighet i fastställandet av spärrnivån – nivån borde hellre ligga något högre än för lågt. Om många valde att personrösta skulle personvalsinslaget öka även om spärren låg högt. Kommittén föreslog mot denna bakgrund att nivån i riksdagsvalet sattes till 8 %. Skulle det visa sig lämpligt att, sedan erfarenheter vunnits av det nya personvalssystemet, ytterligare öka personvalsinslaget skulle det enligt kommittén vara lätt att justera spärren. I kommun- och landstingsfullmäktigvalen stannade kommittén för en spärrnivå om 5 %.

I den proposition som behandlade Personvalskommitténs förslag angav den dåvarande regeringen att spärrnivån borde ligga på 8 % vid första riksdagsvalet med personval, men att den vid påföljande val borde kunna sänkas (prop. 1993/94:115). Riksdagen lämnade uttalandet utan erinran (bet. 1993/94:KU44 och 1994/95:KU1).

Den s.k. Nomineringsrätts- och valkretskommittén hade i uppdrag att följa upp och utvärdera det ökade personvalsinslag som förekommit på försök i vissa kommuner vid 1994 års val samt i valet till Europaparlamentet 1995. Kommittén ansåg att personvalet hade fått för litet genomslag och menade att de val som hållits med personröstning indikerade att nivån på spärren i varje fall borde närma sig den av Personvalskommittén förespråkade lägsta nivån, dvs. 5 % (SOU 1996:66 s. 80). Kommittén anförde dock att den trots det inte föreslog någon förändring av spärrnivån inför 1998 års val, utan en justering av nivån borde anstå till dess att det fanns erfarenhet av personröstning i full skala.

Regeringen gjorde åter bedömningen att försiktighetsprincipen var att föredra (prop. 1996/97:70). Enligt regeringen innebar det att spärrnivån i ett inledningsskede sattes något högre för att senare eventuellt kunna justeras nedåt. Konstitutionsutskottet tillstyrkte regeringens förslag om spärregler. Vidare föreslog utskottet att personvalsreformen skulle bli föremål för en parlamentarisk utvärdering, som bl.a. skulle omfatta 8-procentsspärrns inverkan på personvalets genomslag (bet. 1996/97:KU16).

Utvärderingen, som genomfördes av Rådet för utvärdering av 1998 års val, föranledde inget förslag om sänkning av spärrnivåerna (SOU 1999:136 s. 117 f.). Till grund för sin uppfattning angav rådet två skäl. För det första visar erfarenheten att mer ingripande förändringar i valsystem inte sällan leder till oförutsedda effekter, varför det kunde ifrågasättas om det var lämpligt att genomföra större förändringar med den begränsade erfarenhet som förelåg. För det andra ansåg rådet att ett ökat personvalsinslag hellre skulle åstadkommas genom ett ökat valdeltagande och ökad personröstning än genom justering av spärrarna nedåt. Eftersom andelen personröstande sannolikt skulle öka successivt i kommande val kunde också, enligt rådet, väljarinflytandet på kandidaturvalet förväntas öka. Ytterligare ett skäl emot att förändra spärrnivån var enligt rådet att de flesta väljare enligt de undersökningar som rådet låtit genomföra inte önskade någon förändring av personvalsinslaget.

Konstitutionsutskottet behandlade i betänkande 2001/02:KU8 flera motioner med yrkanden om stärkt personvalsinslag genom sänkning eller borttagande av spärrarna. Utskottet vidhöll sin tidigare bedömning att ytterligare erfarenheter av personvalssystemet bör avvaktas innan utskottet föreslår några förändringar (s. 64). Motionerna avstyrktes således.

I debatten har således framförts flera olika uppfattningar om vilken nivå personvalsspärren bör ha, från 10 % till att spärren tas bort helt. Effekterna av olika spärrnivåer studeras i tabell 5:1. Tabellen visar hur många av riksdagens ledamöter som i 2002 års riksdagsval skulle blivit utan mandat jämfört med ett system utan personval (direkt effekt). Redovisningen är uppdelad per

valkrets och valkretsarna är rangordnade efter storlek. Det bör dock först poängteras att jämförelsen är hypotetisk såtillvida att olika spärrnivåer självklart kan tänkas påverka dels kandidaternas engagemang i personvalet, dels väljarnas benägenhet att avge personröst. Det är med andra ord inte självklart att väljarnas val blivit desamma i ett personvalssystem med t.ex. lägre personvalsspärr än den gällande (8 %). Särskilt gäller detta jämförelsen med ett system helt utan spärr. Ett sådant system torde medföra väsentligt annorlunda omständigheter: Pressen på kandidaterna att bedriva personvalskampanjer torde bli betydligt större, och väljarnas incitament att personrösta skulle öka klart eftersom personvalet skulle få ett direkt genomslag.

Med hänsyn till detta kan, som gjordes i föregående avsnitt, konstateras att den nuvarande ordningen med en personvalsspärr på 8 % resulterade i att tio kandidater som stod på icke valbar plats blev personvalda och således tog sig förbi partiernas kandidatrangordning. Dessa tio, som utgör knappt 3 % av riksdagens samtliga ledamöter, är spridda på sju valkretsar. En högre personvalsspärr på 10 % skulle ha inneburit att två av de tio kandidaterna inte blivit invalda, och de som blivit invalda skulle varit spridda på sex valkretsar. Vidare kan konstateras att ingen kandidat från de största valkretsarna blivit personvald. Detsamma gäller för de minsta valkretsarna.

Med en lägre personvalsspärr på 5 %, vilket ju är den som tillämpas i kommun- och landstingsfullmäktigvalen, skulle antalet personvalda som stod på icke valbar plats i 2002 års riksdagsval ha ökat till 22 eller drygt 6 % av riksdagens ledamöter. Dessa skulle ha varit spridda på 16 valkretsar. Som framgår av tabell 5:1 skulle alltså ingen eller nästan ingen kandidat från de största och de minsta valkretsarna ha blivit personvald.

Ett borttagande av personvalsspärren skulle självklart betyda maximalt genomslag för väljarnas personval. Vilka ledamöter som blir invalda avgörs då helt och hållet av väljarnas personröster. Appliceras en sådan ordning på resultatet i 2002 års riksdagsval skulle 80 kandidater på icke valbar plats ha blivit personvalda, vilket motsvarar knappt en fjärdel av riksdagens ledamöter. Särskilt stor skulle effekten ha blivit i de största valkretsarna. I t.ex. den näst största valkretsen, Stockholms kommun, skulle antalet personvalda som stod på icke valbar plats ha ökat från ingen till 13. Antalet motsvarar ca 45 % av samtliga ledamöter från valkretsen. I de mindre valkretsarna, i vilka antalet mandat som skall fördelas är färre, skulle effekten emellertid ha blivit obetydlig. Värt att notera är vidare att ett borttagande av personvalsspärr enligt resultatet i 2002 års riksdagsval inte skulle ha påverkat fördelningen mellan manliga och kvinnliga riksdagsledamöter negativt. Tvärtom skulle antalet kvinnor i riksdagen ha ökat något, från 158 till 163.

TABELL 5:1 OLIKA SPÄRRNIVÅERS EFFEKT I OLIKA VALKRETSAR JÄMFÖRT MED ETT SYSTEM UTAN PERSONVAL

Valkrets	Spärrnivå (%)				Antal mandat i riksdagen
	10	8	5	0	
Stockholms län	0	0	0	10	39
Stockholms kommun	0	0	1	13	29
Göteborgs kommun	0	0	0	6	18
Östergötland	0	0	1	3	17
Jönköping	0	0	1	2	13
Västra Götaland v.	0	0	1	1	13
Skåne län s.	1	1	2	3	14
Skåne län n. och ö.	0	1	2	3	11
Uppsala	0	0	0	4	12
Gävleborg	0	0	0	3	11
Dalarna	0	0	0	0	11
Värmland	0	0	1	1	11
Halland	0	0	0	2	11
Örebro	0	0	0	2	11
Skåne län v.	0	0	0	1	10
Malmö kommun	0	0	1	4	9
Västra Götaland n.	1	1	1	1	10
Västerbotten	2	3	3	4	11
Västra Götaland ö.	0	0	0	0	9
Västmanland	0	0	2	3	10
Norrbottn	2	2	2	3	11
Södermanland	0	0	1	3	11
Västernorrland	0	0	1	2	10
Kalmar	1	1	1	2	9
Västra Götaland s.	1	1	1	2	7
Kronoberg	0	0	0	1	7
Blekinge	0	0	0	0	6
Jämtland	0	0	0	1	6
Gotland	0	0	0	0	2
Totalt	8	10	22	80	349

Källa: Valmyndigheten

Kommentar: Valkretsarna är rangordnade efter antal röstberättigade. Endast kandidater som klarat personvalsspärren (10, 8 resp. 5 %). Kandidater som blivit invalda till följd av dubbelvalsavveckling etc. ingår således inte i tabellen.

I tabell 5:2 studeras effekterna av olika spärrnivåer men redovisningen är uppdelad per parti i stället för valkrets. Mönstret kan sägas påminna om det i tabell 5:1. En sänkning av spärren från 8 till 5 % skulle knappast ha någon effekt på sammansättningen av den största partigruppen, Socialdemokraterna; antalet personvalda socialdemokrater som stod på icke valbar plats, och som således skulle ha gått förbi partiets kandidatrangordning, skulle öka från dagens 1 till 2. Vidare, ju fler mandat ett parti har, desto större effekt skulle ett borttagande av spärrnivån få. I den socialdemokratiska partigruppen skulle antalet personvalda som stod på icke valbar plats öka från 1 till 41, vilket motsvarar drygt var fjärde av partiets riksdagsledamöter. I partier med färre mandat skulle effekten på partigruppens sammansättning i regel bli mindre. I t.ex. den centerpartistiska partigruppen skulle antalet personvalda som stod på

icke valbar plats öka från dagens 1 till 3, vilket motsvarar var sjunde av partiets riksdagsledamöter.

TABELL 5:2 OLIKA SPÄRRNIVÅERS EFFEKT FÖR OLIKA PARTIER JÄMFÖRT MED ETT SYSTEM UTAN PERSONVAL

Parti	Spärrnivå (%)				Antal mandat i riksdagen
	10	8	5	0	
S	1	1	2	41	144
M	4	4	9	16	55
Fp	0	0	2	4	48
Kd	0	0	1	5	33
V	2	2	3	7	30
C	0	1	3	3	22
Mp	1	2	2	4	17
Totalt	8	10	22	80	349

Källa: Valmyndigheten

Kommentar: Partierna är rangordnade efter antal röster. Endast kandidater som klarat personvalsspärren (10, 8 resp. 5 %). Kandidater som blivit invalda till följd av dubbelvalsavveckling etc. ingår således inte i tabellen.

Förklaringen till skillnaden mellan stora och små partier samt stora och små valkretsar torde ligga i att kandidater som står överst på partiernas listor tenderar att få fler personröster än kandidater som står längre ned. I små partier och i små valkretsar är antalet mandat som skall fördelas färre än i stora partier och stora valkretsar. Mandatet i små partier och i små valkretsar tillfaller således ofta toppkandidaterna, vilka ju skulle blivit invalda även i ett system utan personval. Möjligheten för en kandidat långt ned på listan att konkurrera med en toppkandidat är liten, men om det finns flera mandat har han eller hon större möjlighet att konkurrera med kandidater som står på valbar plats under toppkandidaten.

En annan väg att gå för att öka personvalets genomslag vore ett högre personvalsdeltagande. Som omnämnts ovan har högre personvalsdeltagande i debatten framförts som ett alternativ till sänkt personvalsspärr. Motståndare till att sänka spärren har menat att fler väljare framöver kan tänkas personrösta och därmed skulle andelen personvalda ledamöter i de politiska församlingarna kunna öka även med bibehållen spärr. Personvalskommittén förutspådde i början av 1990-talet att mellan 30 och 50 % av valmanskåren på sikt skulle utnyttja möjligheten att rösta på person (SOU 1993:21 s. 53); i kommunfullmäktigvalen förutspåddes ett personvalsdeltagande på mellan 50 och 70 % (s. 151 f.).

Mot denna bakgrund kan således förväntas att som mest hälften av väljarna i framtiden kommer att personrösta i riksdagsvalet – vilket i så fall skulle innebära en nästan dubbelt så stor andel som vid senaste riksdagsvalet då 26 % av väljarna personröstade. Frågan är vad ett så högt personvalsdeltagande skulle ha för effekt på personvalets genomslag och kandidaturvalet. Givet att personrösterna på olika kandidater i riksdagsvalet hade fördelat sig på samma sätt som i 2002 års riksdagsval visar beräkningar att ett personvals-

deltagande på 50 % skulle ha resulterat i 25 personvalda ledamöter som stod på icke valbar plats och som alltså hade tagit sig förbi sitt partis kandidat-rangordning. Vid det realistiskt sett högsta tänkbara personvalsdeltagandet (50 %) skulle med andra ord den direkta effekten av personvalet i 2002 års riksdagsval ha varit 25 ledamöter i stället för 10. Av de dessa skulle 11 ha varit moderater, 3 folkpartister, 3 vänsterpartister, 3 centerpartister, 2 socialdemokrater, 2 miljöpartister och 1 kristdemokrat.

Sammantaget visar genomgången att en sänkning av personvalsspärren i riksdagsvalet till 5 i stället för 8 % skulle ha viss effekt på kandidaturvalet, men det rör sig inte om några stora förändringar. I 2002 års riksdagsval skulle antalet personvalda som inte stod på valbar plats ha ökat från 10 till 22. I stället för sänkt personvalsspärr har flera framhållit större personvalsdeltagande bland väljarna som ett sätt att öka personvalets genomslag. Beräkningar visar att ett högre personvalsdeltagande skulle öka andelen personvalda i riksdagen något. Inte heller här rör det sig dock om några stora förändringar.

5.2 Valkretsarnas storlek och möjligheten att bli personvald

Som framgick i avsnitt 2 varierar de 29 valkretsarna i riksdagsvalet kraftigt i storlek. Den minsta valkretsen, Gotlands län, hade inför 2002 års riksdagsval 44 364 röstberättigade. Den största valkretsen, Stockholms län, hade 770 595 röstberättigade. I flertalet valkretsar var antalet röstberättigade mellan 100 000 och 250 000.

Före 1998 års val uttrycktes farhågor för att kandidater i framför allt större partier i de större valkretsarna valet skulle få svårt att komma över personvalsspärren. I två riksdagsmotioner föreslogs därför att ingen spärr skulle användas i de två största valkretsarna riksdagsvalet, Stockholms län och Stockholms kommun (mot. 1996/97:K20, mot. 1996/97:K206).

Rådet för utvärdering av 1998 års val konstaterade att andelen kandidater som blivit valda genom personröster i 1998 års val var lägre i de fyra största valkretsarna än i flertalet övriga valkretsar, och att den främsta orsaken till det torde vara att en spärr på 8 % motsvarar så många röster att det i praktiken är mycket svårt för andra än mycket välkända politiker, som t.ex. partiledare, i de större partierna att samla så många röster (SOU 1999:136 s. 118). Rådet diskuterade olika metoder för att komma till rätta med problemet, bl.a. ändrad valkretsindelning för att göra de största valkretsarna mindre. Ur principiell synvinkel vore enligt rådet en förändring av valkretsindelning tilltalande av flera skäl. I dagsläget framstår dock, menade rådet, det inte som ett genomförbart alternativ. En förändrad valkretsindelning skulle också leda till svår-bemästrade problem i fråga om riksproportionaliteten i valsystemet. Rådet diskuterade även olika slags särregler för de större valkretsarna, men konstaterade att de kunde verka förvirrande för väljarna och bli svårhanterliga ur valadministrativ synpunkt. Rådet stannade för att inte förorda någon föränd-

ringsmodell, men framförde förhoppningen att de modeller som det diskuterat skulle kunna tjäna som underlag för vidare överväganden i frågan (s. 127).

Frågan om en ny valkretsindelning behandlades av 1999 års författningsutredning (SOU 2002:42 s. 71 f.). Utredningen konstaterade efter kontakter med partiorganisationer i de berörda valkretsarna att det förelåg en negativ inställning till en ny indelning, och således saknades politiska förutsättningar för en delning av de större valkretsarna. Vidare skulle en ändrad valkretsindelning innebära en rad svårbemästrade problem när det gäller riksproportionaliteten i valsystemet. Utredningens samlade bedömning var att frågan om delning av de tre största valkretsarna borde anstå och i stället övervägas i samband med en mer samlad översyn av hela valsystemet.

I tabell 5:3 redovisas antalet personvalda kandidater i respektive valkrets (endast partier som tagit mandat). Valkretsarna är rangordnade efter antal röstberättigade. För att ge en mer fullständig bild av möjligheten att bli personvald ingår inte bara personvalda kandidater som slutligen erhöll mandat, utan även personvalda kandidater som lämnade sitt mandat till följd av dubbelvalsavveckling (se vidare avsnitt 5:3).²⁷ Som framgår av tabellen tenderar sannolikheten för att de valda kandidaterna är personvalda att vara lägre i de större valkretsarna än i de mindre. I de fem största valkretsarna – Stockholms län, Stockholms kommun, Göteborgs kommun, Östergötlands län och Jönköpings län – är sannolikheten i genomsnitt ca 0,17 enheter. I de fem minsta valkretsarna – Gotlands län, Jämtlands län, Blekinge län, Kronobergs län och Västra Götalands län södra – är den genomsnittliga sannolikheten ca 0,53 enheter. Till viss del skulle skillnaden kunna bero på att personvalsdeltagandet, som framgick i avsnitt 2, ofta är högre i små valkretsar än i stora, varför en större andel av de valda i små valkretsar blir personvalda. Ytterligare analys visar dock att sannolikheten för att de valda kandidaterna är personvalda är klart högre i små valkretsar än i stora även vid kontroll för personvalsdeltagandet.

Samtidigt bör det has i åtanke att det sällan är mer än en kandidat per parti och valkrets som kommer över personvalsspärren, oavsett valkretsens storlek (jfr SCB 2003a s. 271 f.); en närmare granskning ger vid handen att det i 2002 års riksdagsval endast förekom i 14 fall.²⁸ Att sannolikheten för att kandidaterna i en valkrets är personvalda är lägre i stora valkretsar än i små torde därför delvis ha sin grund i det faktum att antalet mandat per parti är fler i stora valkretsar än i små. Ett alternativ i undersökningen skulle därför vara att beräkna i hur stor andel av de partier i en valkrets som tagit mandat som det finns minst en personvald kandidat. Vid en sådan beräkning framkommer att det i den största valkretsen – Stockholms län – finns en personvald kandidat i

²⁷ I t.ex. Stockholms kommuns valkrets blev tre kandidater – Alf Svensson, Maria Wetterstrand och Gudrun Schyman – personvalda, men ingen av dessa erhöll partiets mandat i valkretsen p.g.a. dubbelvalsavveckling, dvs. de tillträdde ett mandat i en annan valkrets där deras personliga röstetal var ännu större än i Stockholms kommun.

²⁸ Dessa är Uppsala län (kd), Kronobergs län (m), Kalmar län (m), Västra Götalands län norra (m och c), Västra Götalands län östra (m), Dalarna län (m), Västerbottens län (m, fp, c och mp) och Norrbottens län (s, m och kd).

fyra av de sju (57 %) partier som erhållit mandat i valkretsen.²⁹ I Stockholms kommun är motsvarande siffror tre av sex (50 %), i Göteborgs kommun tre av sex (50 %), i Östergötlands län två av sju (29 %) och i Jönköpings län fem av sex (83 %). I den minsta valkretsen – Gotlands län – har båda mandatet tillfallit ett parti, och av dessa kandidater är en personvald. I Jämtlands län finns en personvald kandidat i tre av de tre (100 %) partier som tagit mandat, i Blekinge län två av fyra (50 %), i Kronobergs län av fem av fem (100 %) och i Västra Götalands län södra tre av fem (60 %). Sett i ett sådant perspektiv framstår inte skillnaden mellan stora och små valkretsar som lika stor.

TABELL 5:3 ANTAL PERSONVALDA KANDIDATER I RESPEKTIVE VALKRETS

Valkrets	Personvalda kandidater	Antal mandat	Sannolikhet
Stockholms län	4	39	0,10
Stockholms kommun	3	29	0,10
Göteborgs kommun	3	18	0,17
Östergötland	2	17	0,12
Jönköping	5	13	0,38
Västra Götaland v.	4	13	0,31
Skåne län s.	1	14	0,07
Skåne län n. och ö.	2	11	0,18
Uppsala	3	12	0,25
Gävleborg	4	11	0,36
Dalarna	4	11	0,36
Värmland	5	11	0,45
Halland	3	11	0,27
Örebro	5	11	0,45
Skåne län v.	2	10	0,20
Malmö kommun	1	9	0,11
Västra Götaland n.	5	10	0,50
Västerbotten	6	11	0,55
Västra Götaland ö.	3	9	0,33
Västmanland	0	10	0,00
Norrbottn	6	11	0,55
Södermanland	4	11	0,36
Västernorrland	3	10	0,30
Kalmar	5	9	0,56
Västra Götaland s.	3	7	0,43
Kronoberg	5	7	0,71
Blekinge	2	6	0,33
Jämtland	4	6	0,67
Gotland	1	2	0,50

Källa: Valmyndigheten

Kommentar: Valkretsarna är rangordnade efter antal röstberättigade. I tabellen ingår personvalda kandidater inklusive de som lämnat sitt mandat vid dubbelvalsavveckling. Ifall den som därvid tillträtt mandatet också är personvald räknas dock endast den kandidaten.

Sammantaget indikerar valstatistiken från 2002 års riksdagsval att det var svårare för kandidater att bli personvalda i stora valkretsar än i små. Till bilden kan läggas att samtliga av dem som klarade personvalsspärren i de två största valkretsarna – Stockholms län och Stockholms kommun – var partile-

²⁹ Inklusive de som lämnat sitt mandat vid dubbelvalsavveckling.

dare eller språkrör. Resultaten överensstämmer med de slutsatser som gjordes av Rådet för utvärdering av 1998 års val. Att endast studera hur stor andel av de valda kandidaterna i en valkrets som är personvalda ger dock en missvisande bild eftersom den missgynnar valkretsar med många mandat, dvs. stora valkretsar.

5.3 Rätt att kandidera i flera valkretsar och dubbelvalsavveckling

Enligt nuvarande bestämmelser finns inget krav på att en kandidat måste vara bosatt eller folkbokförd i den valkrets där han eller hon kandiderar. Vidare får en kandidat kandidera i flera valkretsar och kan därför bli vald i mer än en valkrets. Om det händer måste det avgöras vilken valkrets som han eller hon skall företräda, vilket sker genom s.k. dubbelvalsavveckling. Enligt reglerna för dubbelvalsavveckling i vallagen (1997:157) är kandidatens personliga röstetal avgörande därvidlag. Kandidaten skall tillträda mandatet i den krets där han eller hon har fått flest röster i förhållande till antalet röster för partiet. Om kandidaten inte uppnått personvalsspärren avgör jämförelsetalet vilken valkrets mandat han eller hon skall tillträda. Ersättare för den som dubbelvalsavvecklats blir den som står på tur att bli vald i valkretsen och som inte redan är vald i någon annan valkrets. I första hand tillfaller mandatet den kandidat som kommit över spärren med högst personligt röstetal. Om ingen har kommit över spärren utses ersättare på ett listtroget sätt. Om den som dubbelvalsavvecklats blivit personvald tas hänsyn dock endast till de valsedlar från vilken den personvalda kandidaten fått personröster. Om ersättare skall utses till den valda kandidat som fått sitt mandat utan att ha blivit personvald tillämpas listtroheten fullt ut.

Rådet för utvärdering av 1998 års val konstaterade att dubbelvalsavveckling förekommit i 31 fall i riksdagsvalet, vilket kan jämföras med 7 fall vid 1994 års val (SOU 1999:136 s. 95 f.). I 26 fall gällde dubbelvalsavvecklingen Alf Svensson. I flera valkretsar toppades Kristdemokraternas listor av Alf Svensson, som också blev personvald i flera valkretsar. Reglerna om dubbelvalsavveckling innebar att Alf Svenssons efterträdare i många fall blev en kandidat utan anknytning till den aktuella valkretsen. Rådet konstaterade att förutsägbarheten när ett antal personer förekommer samtidigt på en rikslista och dessutom på en eller flera kretslistor blir minimal (s. 139 f.). Problemen i 1998 års val var dock inte primärt förorsakade av personvalsreglerna, men dessa innebar att förutsägbarheten försvårats. Rådet ansåg att effekterna av dubbelval var olyckliga och riskerade att leda till att personvalsinslaget och valsystemet som sådant förlorar i trovärdighet. Problemen skulle enligt rådet minska om partierna nominerade varje kandidat i endast en valkrets. Regler om att en kandidat endast får ställa upp i en valkrets, t.ex. krav på s.k. bostadsband, skulle dock innebära en relativt stor begränsning av partiernas möjligheter att fritt lansera kandidater. En eventuell reglering skulle även

försvåras av att det i den svenska valordningen inte finns någon anmälnings-skyldighet av kandidater, något som rådet ansåg borde gälla även fortsätt-ningsvis. Rådet föreslog i stället en bestämmelse i vallagen av normativ ka-raktär med innebörden att samma kandidat i riksdagsvalet inte *bör* förekom-ma i mer än en valkrets. Det skulle med en sådan bestämmelse enligt rådet inte framstå som sannolikt att något av de etablerade partierna medvetet lan-serade kandidater i strid med vallagens rekommendationer.

I likhet med rådet ansåg regeringen att kandidaturer i flera valkretsar leder till allvarliga nackdelar för väljarna (prop. 2001/02:53). Regeringen förutsatte dock att partierna skulle medverka till att komma till rätta med problemet och fann att det vid den aktuella tidpunkten inte fanns tillräckliga skäl att föreslå någon lagstiftning. Regeringen uttalade dock att den var beredd att återkom-ma med förslag till lagstiftning om 2002 års val visade att partierna inte tog sitt ansvar.

Konstitutionsutskottet instämde i regeringens bedömning och ansåg att 2002 års val bör avvaktas innan eventuell ny lagstiftning övervägs. Utskottet avstyrkte dels en motion om regler för att förhindra kandidaturer i flera val-kretsar, dels en motion om ändrade regler för dubbelvalsavveckling (bet. 2001/02:KU8 s. 52).

Vad gäller 2002 års riksdagsval kan konstateras att dubbelvalsavveckling förekom i 18 fall. Det är en förhållandevis stor minskning jämfört med 1998 (31 fall), men antalet är fortfarande klart högre än vid sista riksdagsvalet, år 1994, före personvalsreformen (7 fall). Nedgången förklaras nästan helt av att Kristdemokraterna – och inte heller något annat parti – inte gick fram med någon rikslista 2002, utan i stället lanserade en kretslista i respektive valkrets; 11 av de 29 olika kretslistorna toppades dock av samma kandidat (Alf Svensson). Samtidigt som dubbelvalsavveckling blivit mindre vanligt förekomman-de inom Kristdemokraterna har det blivit något vanligare i andra partier. Av de 31 dubbelvalsavvecklingarna i 1998 års riksdagsval gällde 26 Kristdemo-kraterna (samtliga Alf Svensson), 3 Miljöpartiet de gröna (varav 2 Birger Schlaug och 1 Marianne Samuelsson), 1 Folkpartiet liberalerna (Siv Persson) och 1 Vänsterpartiet (Stig Sandström) (SOU 1999:136 s. 95). Av de 18 dub-belvalsavvecklingarna i 2002 års val gällde 8 Kristdemokraterna (samtliga Alf Svensson), 7 Miljöpartiet de gröna (varav 4 Maria Wetterstrand och 3 Åsa Domeij) och 3 Vänsterpartiet (Ulla Hoffmann, Gudrun Schyman och Lars Ohly 1 vardera) (Valmyndigheten 2002 bil. 8). Det rör sig i dessa fall inte om några rikslistor utan om att samma kandidat har funnits med på två eller flera kretslistor.

Sammantaget kan alltså sägas att antalet dubbelvalsavvecklingar minskade i 2002 års riksdagsval, och utvecklingen har således gått i önskad riktning. Förklaringen till att dubbelvalsavvecklingarna blev färre var att inget av riks-dagspartierna hade någon rikslista. Fortfarande förekommer dock att enskilda kandidater kandiderar i flera valkretsar fast på olika listor. Totalt blev sex riksdagskandidater valda i två eller flera valkretsar.

5.4 Finansiering av personvalskampanjer

I juni 2002 beslutade regeringen att ge en särskild utredare i uppdrag att överväga hur man kan öka allmänhetens insyn i hur de politiska partierna finansierar sin politiska verksamhet och hur de personer som driver en s.k. personvalskampanj finansierar den (dir. 2002:83, 2003:130, Ju 2002:07). Uppdraget avsåg såväl rikstäckande som lokala – exempelvis kommunala – partier och kampanjer.

Utredningen, som antog namnet Utredningen om offentlighet för partiers och valkandidaters intäkter, överlämnade sitt betänkande (SOU 2004:22) den 2 mars 2004. I betänkandet (s. 55 f.) konstaterar utredningen att den i riksdagsvalet 2002 uppgivna kostnaden för personvalskampanjer i omkring 40 % av fallen (valda riksdagsledamöter) understeg 10 000 kr. Kampanjkostnader på mer än 50 000 kr förekom i 8 % av fallen. Samtidigt konstaterar utredningen att det förekommit en viss ökning av kostnaderna mellan 1998 och 2002, men att svenska personvalskampanjer alltjämt håller sig på en förhållandevis låg kostnadsnivå. Några större könsmässiga skillnader förelåg inte i 2002 års riksdagsval, utan män och kvinnor föreföll ha lika stora resurser till sitt förfogande. Äldre hade något större resurser till sitt förfogande än yngre. Kostnaderna för personvalskampanjer i de kommunala valen var enligt utredningen i allmänhet lägre.

I betänkandet (s. 56) betonar utredningen att det råder stor osäkerhet i frågan om vad kandidaterna räknar in i sina respektive kostnader, och enligt de forskare som anlitats av utredningen är det mycket som talar för att det finns en underskattning av kostnaderna och att de indirekta stöden – t.ex. underlag för tal, affischer, annonsering, hemsidor, valarbetare, broschyrer och flygblad, förmedling av mediekontakter och kampanjplanering – inte alltid beaktas i kandidaternas beräkningar.

Av betänkandet (s. 56 f.) framgår vidare att indirekt stöd är vanligare än direkt stöd i form av ekonomiska resurser vid riksdagsvalet 2002. Vanligaste finansieringsformen var bidrag från den egna partiorganisationen. I varierande grad bidrog sidoorganisationer, som t.ex. ungdomsförbund och kvinnoförbund, till kampanjfinansieringen. Jämfört med 1998 ökade sammantaget de ekonomiska bidragen från den egna partiorganisationen, men eftersom antalet personvalskandidater, som nämnts i avsnitt 3.3, också ökade minskade den genomsnittliga bidragsnivån från 15 000 till 6 000 kr per kandidat. Näst vanligaste finansieringsformen var att kandidaten själv lade ut pengar. De belopp som det här rör sig om var som regel förhållandevis blygsamma.

Litteratur

- Anckar, Dag, Lauri Karvonen & Guy-Erik Isaksson. 2001. *Vägar förbi och igenom partier*. Stockholm: SNS Förlag.
- Asp, Kent & Bengt Johansson. 1999. "Medierna och personvalet". I Sören Holmberg & Tommy Möller (red.): *Premiär för personval*. SOU 1999:92. Forskningsrapporter utgivna av Rådet för utvärdering av 1998 års val.
- Betänkande 1993/94:KU44 Valperiodens längd och vissa andra grundlagsfrågor (förnyad behandling).
- Betänkande 1994/95:KU1 Valperiodens längd m.m. (vilande grundlagsbeslut).
- Betänkande 1996/97:KU16 Ny vallag.
- Betänkande 2001/02:KU8 Valfrågor.
- Brothén, Martin. 1999a. "Väljare, kandidater och riksdagsledamöter tycker olika om personvalet". I Sören Holmberg & Tommy Möller (red.): *Premiär för personval*. SOU 1999:92. Forskningsrapporter utgivna av Rådet för utvärdering av 1998 års val.
- Brothén, Martin. 1999b. "Personliga valkampanjer". I Sören Holmberg & Tommy Möller (red.): *Premiär för personval*. SOU 1999:92. Forskningsrapporter utgivna av Rådet för utvärdering av 1998 års val.
- Brothén, Martin. 2004. "Riksdagsledamöter och kampanjbidrag". Bilaga i SOU 2004:22 *Allmänhetens insyn i partiers och valkandidaters intäkter*. Betänkande av Utredningen om offentlighet för partiers och valkandidaters intäkter.
- Direktiv 2002:83 Offentlighet för partiers och valkandidaters intäkter. Betänkande av
- Direktiv 2003:130 Tilläggsdirektiv till utredningen om offentlighet för partiers och valkandidaters intäkter.
- Duit, Andreas & Tommy Möller. 2004. "Finansiering av personvalskampanjer". Bilaga i SOU 2004:22 *Allmänhetens insyn i partiers och valkandidaters intäkter*. Betänkande av Utredningen om offentlighet för partiers och valkandidaters intäkter.
- Holmberg, Sören. 1999. "Väljare personkryssar". I Sören Holmberg & Tommy Möller (red.): *Premiär för personval*. SOU 1999:92. Forskningsrapporter utgivna av Rådet för utvärdering av 1998 års val.
- Holmberg, Sören. 2001. "Personröstning". I Sören Holmberg m.fl.: *Europa-Opinionen*. Göteborg Studies in Politics nr 71. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören & Tommy Möller. 1999a. "Halvhjärtad premiär". I Sören Holmberg & Tommy Möller (red.): *Premiär för personval*. SOU 1999:92. Forskningsrapporter utgivna av Rådet för utvärdering av 1998 års val.
- Holmberg, Sören & Tommy Möller. 1999b. "Premiär för personval". I Sören Holmberg & Tommy Möller (red.): *Premiär för personval*. SOU 1999:92. Forskningsrapporter utgivna av Rådet för utvärdering av 1998 års val.

- Holmberg, Sören & Henrik Oscarsson. 2004. Swedish Voting Behavior 1956–2002. Brochure from the Swedish National Election Program. Göteborg: Department of Political Science, Göteborg university (kommande).
- Håkansson, Anders. 1999. "Vilka kandidater vinner på personval?". I Sören Holmberg & Tommy Möller (red.): *Premiär för personval*. SOU 1999:92. Forskningsrapporter utgivna av Rådet för utvärdering av 1998 års val.
- Isberg, Magnus. 2003. *Valsystemet i Tyskland: En lyckad blandning?* Utredningar från riksdagen, 2002/03:URD2. Konstitutionsutskottet.
- Johansson, Folke. 1996. "Personröstning". Bilaga i SOU 1996:66 *Utvärderat personval*. Betänkande av Nomineringsrätts- och valkretskommittén.
- Johansson, Svante O. & Tommy Möller. 1998. "Personval och fri nomineringsrätt: tänkbare effekter av det nya systemet", *Förvaltningsrättslig tidskrift* 61:39–63.
- Johansson, Folke, Lennart Nilsson & Lars Strömberg. 2001. *Kommunal demokrati under fyra decennier*. Malmö: Liber.
- Kommunaktuellt* 2002-10-31. "Invandrare vinnare när få kryssade".
- Mouritzen, Poul Erik. 1997. "Den personlige stemmeafgivning". I Jørgen Elklit & Roger Buch Jensen (red.): *Kommunalvalg*. Odense: Odense Universitetsforlag.
- Nielsen, Peder. 2003. *Kommunindelning och demokrati. Om sammanläggning och delning av kommuner i Sverige*. Uppsala: Acta Universitatis Upsalien-sis.
- Oscarsson, Henrik. 2003. *Utför med personvalsreformen? Personröstning i 2002 års riksdagsval*. Promemoria. Göteborg: Svenska valforskningsprogrammet, Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.
- Oskarsson, Sven. *Vem röstar och varför? En analys av valdeltagandet i 2002 års kommunfullmäktigeval*. Ds 2003:54. Justitiedepartementet.
- Petersson, Olof m.fl. 1997. *Demokrati över gränser. Demokratirådets rapport 1997*. Stockholm: SNS Förlag.
- Petersson, Olof m.fl. 1999. *Demokrati på svenskt vis. Demokratirådets rapport 1999*. Stockholm: SNS Förlag.
- Proposition 1993/94:115 Valperiodens längd och vissa andra grundlagsfrågor.
- Proposition 1996/97:70 Ny vallag.
- Proposition 2001/02:53 Ändringar i vallagen, m.m.
- SCB 2003a. *Allmänna valen 2002. Del 1. Riksdagen*.
- SCB 2003b. *Allmänna valen 2002. Del 2. Landstingsfullmäktige*.
- SCB 2003c. *Allmänna valen 2002. Del 3. Kommunfullmäktige*.
- SCB 2003d. *Valdeltagandet vid valet 2002*. ME 13 SM 0301.
- Soininen, Maritta & Henry Bäck. 1999. "Invandrarkandidaterna i personvalet". I Sören Holmberg & Tommy Möller (red.): *Premiär för personval*. SOU 1999:92. Forskningsrapporter utgivna av Rådet för utvärdering av 1998 års val.
- SOU 1993:21 *Ökat personval*. Betänkande av Personvalskommittén.

- SOU 1996:66 *Utvärderat personval*. Betänkande av Nomineringsrätts- och valkretskommittén.
- SOU 1999:92 *Premiär för personval*. Forskningsrapporter utgivna av Rådet för utvärdering av 1998 års val.
- SOU 1999:136 *Personval 1998. En utvärdering av personvalsreformen*. Delbetänkande av Rådet för utvärdering av 1998 års val.
- SOU 2002:42 *Den gemensamma valdagen och andra valfrågor*. Slutbetänkande av 1999 års författningsutredning.
- SOU 2004:22 *Allmänhetens insyn i partiers och valkandidaters intäkter*. Betänkande av Utredningen om offentlighet för partiers och valkandidaters intäkter.
- Valmyndigheten 2002. Protokoll över riksdagsvalet 2002.

1993/94:URD1	FÖRSVARSKOTTET Uppföljning av vapenstöld och vapenförvaring i försvaret
1993/94:URD2	KULTURKOTTET Bevakning vid centralmuseerna. En kartläggning
1993/94:URD3	FÖRSVARSKOTTET Kommunal beredskap – läge och problem
1993/94:URD4	SOCIALFÖRSÄKRINGSKOTTET Varför ökar antalet förtidspensionärer? – regelförändringar, yrkesförändringar och arbetslöshet 1980–1993
1993/94:URD5	KONSTITUTIONSKOTTET Samhällsinformation – regeringens och riksdagens roller
1993/94:URD6	KONSTITUTIONSKOTTET Samhällsinformation i riksdagen
1994/95:URD1	RIKSDAGENS KOTT, utvärderingsgruppen: Kottens roll och inflytande vid några utländska parlament – Förekommer uppföljning och utvärdering?
1994/95:URD2	LAGKOTTET Kunskapen om konsumentköplagen hos konsumenter och detaljister
1995/96:URD1	UTBILDNINGSKOTTET Påverkas lärarutbildningen av läroplanen?
1995/96:URD2	KONSTITUTIONSKOTTETS seminarium den 7 mars 1996 KU:s granskning – juridik och/eller politik?
1995/96:URD3	UTBILDNINGSKOTTET Åtgärder mot främlingsfientlighet och rasism i skolan Studenternas rörlighet mellan högskolorna efter 1993 års reform

1996/97:URD1	NÄRINGSUTSKOTTET Energiställningsprogrammen
1996/97:URD2	UTBILDNINGSUTSKOTTET Den nya organisationen för universitetens och högskolornas lokalförsörjning – en uppföljning
1996/97:URD3	SOCIALFÖRSÄKRINGSUTSKOTTET Arbetslivsinriktad rehabilitering – En jämförande studie av anställdas och arbetslösas arbetslivsinriktade rehabilitering
1996/97:URD4	UTBILDNINGSUTSKOTTET Grundläggande högskoleutbildning Former för politik och planering
1996/97:URD5	UTBILDNINGSUTSKOTTET Hur går det för forskningen? Samarbetet mellan vissa forskningsstiftelser och statliga forskningsstiftelser och statliga forskningsfinansierande organ
1997/98:URD1	SOCIALUTSKOTTET Assistansersättningen Hur fungerar assistansersättningen för personer med stora funktionshinder?
1997/98:URD2	NÄRINGSUTSKOTTET Statens stöd till forskning och utveckling av informationsteknik inom det näringspolitiska området – uppföljning av satsningar 1993–1996
1997/98:URD3	UTBILDNINGSUTSKOTTET Planering av högskoleutbildning – vad är önskvärt och vad är möjligt?
1997/98:URD4	NÄRINGSUTSKOTTET Statens finansiering av teknisk FoU
1997/98:URD5	NÄRINGSUTSKOTTET Datoriseringen vid Patent- och registreringsverket

1998/99:URD1	BOSTADSUTSKOTTET Statligt stöd till lokala investeringsprogram för en ekologiskt hållbar utveckling – Uppföljning av den hittillsvarande fördelningen av ramanslaget E1 under statsbudgetens utgiftsområde 18
1998/99:URD2	UTBILDNINGSUTSKOTTET Pedagogisk utbildning för högskolans lärare Undervisningen om alkohol, narkotika och tobak (ANT) i skolan
1998/99:URD3	UTRIKESUTSKOTTET Sveriges uppföljning av två FN-konferenser under 1990-talet – FN:s konferens om miljö och utveckling, UNCED, i Rio de Janeiro, 1992 – FN:s kvinnokonferens i Peking, 1995
1998/99:URD4	UTRIKESUTSKOTTET En uppföljning och utvärdering av FN:s världskonferenser under 1990-talet – Regering, riksdag, myndigheter och frivilligorganisationer på nya internationella arenor – vem har makten över svensk utrikespolitik i FN-frågor?
1998/99:URD5	UTRIKESUTSKOTTET Internationell konflikthantering Quo vadit Europa? – freden, säkerheten och demokratin inför 2000-talet Paneldiskussion med Natos generalsekreterare Javier Solana Mänskliga rättigheter i interna konflikter och det civila samhällets roll
1998/99:URD6	SOCIALUTSKOTTET Läkemedel i framtiden
1999/2000:URD1	KONSTITUTIONSUTSKOTTET Konstitutionsutskottets seminarium den 23 Mars 2000 Skall makten delas?
2000/01:URD1	SOCIALUTSKOTTET Socialutskottets offentliga utfrågning om mångfald och konkurrens inom hälso- och sjukvården den 23 maj 2000
2000/01:URD2	FINANSUTSKOTTET Statens styrning och resultatuppföljning av Finansinspektionens verksamhet
2000/01:URD3	KONSTITUTIONSUTSKOTTET Offentlig utfrågning angående Fördelningen av den politiska makten – kommunal självstyrelse?
2000/01:URD4	SOCIALUTSKOTTET Socialutskottets offentliga utfrågning om att stärka den psykiska hälsan och förebygga suicidala beteenden, den yttersta konsekvensen av psykisk ohälsa den 20 mars 2001

2001/02:URD1	SOCIALUTSKOTTET Socialutskottets offentliga utfrågning om samverkan inom psykiatriområdet. Den 13 november 2001
2001/02:URD2	SKATTEUTSKOTTET Skatteutskottets offentliga utfrågning om integrationen i Öresundsregionen Den 19 februari 2002
2002/03:URD1	SKATTEUTSKOTTET Skatteutskottets offentliga utfrågning om de svenska skattebaserna och internationaliseringen den 18 februari 2003
2002/03:URD2	KONSTITUTIONSUTSKOTTET Valsystemet i Tyskland: En lyckad blandning? Magnus Isberg
2003/04:URD1	FÖRSVARsutskottet Försvarsmaktens utbildning, förbandsutveckling, förbandsomsättning, beredskap och operativ förmåga – utvärdering av försvarsbesluten 2000 och 2001. Jörgen Thulstrup. Oktober 2003
2003/04:URD2	UTBILDNINGsutskottet Mellem barn og voksen. En opfølgingsanalyse vedrørende Vetenskapsrådet. Hanne Foss Hansen, Institut for Statskundskab, Københavns Universitet
2003/04:URD3	KONSTITUTIONSUTSKOTTET Valutslag och regeringsbildning. Lars Seger och Lars Davidsson
2003/04:URD4	TRAFIKUTSKOTTET Planering av vägar och järnvägar – en uppföljnings- och utvärderingsstudie
2003/04:URD5	LAGUTSKOTTET Näringslivets självregleringsorgan – en uppföljningspromemoria